

AŞK YOLUNUN KARA TAŞLARI: DİVAN ŞİİRİNDE TAŞLAR*

The Black Stones of the Path of Love: Stones in Divan Poetry

Fatıma AYDIN¹

ÖZ

İnsanlık tarihi insanoğlunun taşları kullanmaya başlaması ile başlatılır. Taşlar, Türk tarihi için de büyük bir öneme sahiptir. Türklerin ilk yazılı metinleri olan Orhun Kitabeleri taşlar üzerine yazılmıştır. İslamiyet öncesi Türk inançlarında taşların yeri çok önemlidir. İslamiyet öncesi Türk mezarlarının çevresinde çeşitli boylarda taş heykellere rastlanmaktadır. Klasik Türk Edebiyatı'nda taşlar üç başlık altında incelenir: sıradan taşlar, ticari taşlar, değerli taşlar (mücevherler). Bu çalışmada kara taşlar olarak da anılan sıradan taşların divan şairlerince nasıl ele alındıkları incelenerek, şiirlerden örnekler verilmiştir. Sıradan taşlar, kalıcılıkları, sertlikleri, yanmamaları gibi fiziki özellikleri ile divan şairlerine ilham olmuşlardır. Taşların günlük hayatta kullanım şekilleri de şiirlerde örneklendirilmiştir. Saldırı aracı olarak taşlar, mancınık ve sapanlarda kullanılmıştır. Divan şiirinde sıkça anılan motiflerden biri de taşlanmadır. Divan şairleri yolların, evlerin, sarayların, meyhanelerin, hamamların taşlardan yapıldığını çeşitli benzetmeler içerisinde dile getirmiştir. Binalarda kullanılan taşlar arasında en çok bahsedilen, eşik taşıdır. Ok atma rekoru kıranlar rekorlarını bir nişangah taşı dikerek ebedileştirmişlerdir. Değirmenlerde hububatı öğüten devasa taşlar, terazilerde kullanılan taşlar, ateş yakmak için çakmak taşları şiirlerde anılmıştır. Gözlere sürülen sürmelerin de taşlardan üretildiğini divan şairleri belirtmiştir. Divan şairlerinin hayal dünyasında taşlar yeni görevler edinir. Sevgili ve âşığın rakipleri taş kalplidir. Klasik Türk edebiyatında aşk hikayelerinden Ferhad u Şîrîn ve Leyla vü Mecnûn'a gönderme yapılırken taşlardan bahsedilir. Divan şairleri taşları, bazı dinî kıssalar ile birlikte anar. Taşlık alanlarda yaşayan ejderhalar, Mimar Sinimnar'ın bir sarayı yok edebilecek taş anahtarı, taşa dönüşme gibi efsanelere şiirlerde yer verilmiştir. Divan şairleri pişmanlık, özlem, sitem, beddua, günah gibi bazı soyut kavramları taşa benzetmişlerdir. Gök cisimleri olan güneş, ay, yıldızlar ve gezegenler de şairlerin hayal dünyasında birer taş olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taşlar, Divan Şiiri, Klasik Türk Edebiyatı.

ABSTRACT

The history of humanity begins with the use of stones by human beings. Stones are also of great importance in Turkish history. Stones are very important in pre-Islamic Turkish beliefs. Sacred stones are mentioned in the Epic of Creation, Kutludağ and Yada stone narratives. Stone statues are found around Turkish tombs. In Classical Turkish Literature, stones are examined under three headings: ordinary stones, commercial stones, precious stones (jewels). In this study, how ordinary stones, also known as black stones, were handled by divan poets was examined and examples from poems were given. Ordinary stones inspired divan poets with their physical properties such as their permanence, hardness and non-burning. The way the stones are used in daily life is also exemplified in the poems. As a means of attack, stones were used in catapults and slings. One of the motifs frequently mentioned in divan poetry is stoning. Divan poets expressed in various metaphors that roads, houses, baths were made of stones. The most mentioned among the stones used in buildings is the threshold stone. Archer shooters have perpetuated their record by erecting a reticle. Huge stones that grind grain in mills, stones used in scales, flints to make fires are mentioned in poems. Divan poets stated that the kohls were also produced from stones. In the imagination of divan poets, stones take on new duties. Stones are mentioned when referring to Ferhad u Şîrîn and Leyla vü Mecnûn, love stories in classical Turkish literature. Divan poets commemorate the stones together with some religious stories. Legends such as dragons living in stony areas, Architect Sinimnar's stone key, turning into stone are included in the poems. Divan poets likened some abstract concepts such as regret, longing and sin to stone. The sun, moon, stars and planets, were also considered as stones in the imagination of the poets.

Keywords: Taşlar, Divan Poetry, Classical Turkish Literature.

1. ORCID: 0000-0002-6245-4492

1. Dr. Öğr. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, faydin@osmaniye.edu.tr

*AYDIN, F. (2023). "Aşk Yolunun Kara Taşları: Divan Şiirinde Taşlar" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, s.30, s.255-281. Makale Geliş Tarihi: 29 Mart 2023 Kabul Tarihi: 22 Ağustos 2023

EXTENDED ABSTRACT

The history of humanity begins with the use of stones by human beings. People first used stones to shelter, make tools and fight. Stones undoubtedly have great importance for in Turkish history. The Orkhon Inscriptions, the first written texts of the Turks, were written on stones. The place of stones is very important in pre-Islamic Turkish beliefs. According to the Epic of Creation, when the first created human fell into an endless ocean, tgod saved him by raising a rock. The Turks attributed the great migration that started from the Asian continent to the fact that their sacred stones fell into the hands of the enemy. Stone statues of various sizes are found around Turkish tombs before Islam. Another sacred stone mentioned in Turkish legends is the Yada/Cada stone. This stone was believed to bring rain. The Turks, who accepted Islam, continued some of their pre-Islamic beliefs as well as embraced some beliefs in the lands they conquered. One of these beliefs is the stone talismans from Byzantium in Istanbul. Some of these stone talismans are in the form of columns and some of them are in the form of sculptures. These talismans were believed to have extraordinary powers such as controlling birds. Hacerü'l esved and Rük-n-i Yemani are the leading stones considered sacred for Muslim Turks. The broken pieces of these stones found in the Kaaba are found in Istanbul and Edirne. Today, some tombstones are used as wishing stones. Traditional folk medicine used stones in the treatment of diseases. In Classical Turkish Literature, stones are examined under three headings: ordinary stones, commercial stones, precious stones (jewels). In this study, how ordinary stones, also known as black stones, were handled by divan poets was examined and examples from poems were given. Ordinary stones inspired divan poets with their physical features. Stones have been defined as eternal with their permanence for centuries without being destroyed. Divan poets were influenced by the permanent formation of stones. Stones do not burn in fire. But they play an important role in the emergence of fever. A spark is produced when steel and stone are rubbed rapidly against each other. Stones are worthless, but precious stones are often found in these worthless stones. The way the stones are used in daily life is also exemplified in the poems. Throughout history, stones have been used as a tool of war. In divan poetry, the use of stones for attack is exemplified. In the war, large stones were thrown with catapults to destroy the castle walls. Stones were thrown, especially at birds, with a slingshot. One of the motifs frequently mentioned in divan poetry is stoning. As we understand from the poems, madmen, birds, dogs and snakes are stoned. The places where stones are used most should be constructions. Divan poets use in various metaphors that roads, houses, palaces, taverns, baths are made of stones. The most mentioned stone used in buildings is the threshold stone. The threshold stone of the lover is sometimes a pillow for the lover, and sometimes a handkerchief on which he sheds his tears. We learn from divan poets that stones were once used while shooting arrows. Those who broke the record for throwing arrows perpetuated this record by erecting a sight stone. The gigantic stones grinding the grain in the mills reminded the poets of the divan of the transience of the world. In trade, stones were once indispensable tools. Divan poets talked about the stones used in the scales. Makeup is a concept that has existed in human life for centuries. Divan poets stated that the kohls applied to make the eyes more beautiful and distinct or to protect eye health was also produced from stones. Death rituals vary from culture to culture. The Turks, who put stone statues around the tombs before Islam, put tombstones after Islam. According to divan poets, it is a great favor to have a tombstone built for a grave without a tombstone. Martyrs do not have tombstones. After their death, divan poets emphasize that they are martyrs of love and ask the beloved to have their tombstones made. In the imagination of divan poets, stones take on new duties. According to the poets, the value of the stone is not determined by its being a jewel. If a stone bears the mark of the beloved, it is more valuable than ordinary stone jewellery. The lover and the lover's rivals are hard-hearted. The poet who falls in love cannot have a heart of stone. The bloody tears of the lover turn the black stones of the lover's path into red jewels (La'l, ruby). Stones are included in the love stories conveyed in classical Turkish literature. Ferhad, the protagonist of Ferhad u Şîrîn Masnavi, is a worker (kuhken) who breaks stones and a painter who paints on stones. Mecnûn, one of the protagonists of Leyla vü Mecnûn masnavi, is a madman stoned by children. Divan poets also include stones when referring to these love stories. Divan poets commemorate stones together with some stories, such as the one in which small birds threw tiny stones and destroyed a large elephant army. Legends such as dragons living in stony areas, Architect Sinimnar's stone key that can destroy a palace, turning it into stone are included in the poems. Divan poets likened some abstract concepts such as regret, longing, reproach, curse, and sin to stone. The celestial bodies, the sun, moon, stars and planets, were also considered stones in the imagination of the poets.

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca taşlarla iç içe yaşamıştır. İnsanoğlunun tarihi onun taşla tanışması ile başlatılır. Tarih bilimciler Taş devrini, insanların taşları ham şekilde kullanması ile Kabataş devri, yontmaya başlaması ile Yontmataş devri ve Yenitaş (Cilalitaş) devri olarak üçe bölmektedir.

Türk kültürü ve tarihi açısından da taşların yeri önemlidir. Türklerin ilk yazdığı metinler olan Orhun Kitabelerini

taşlar üzerine kazınmıştır. İslamiyet öncesi Türk toplumunda ölen kağanlar ve ileri gelenler için anıt mezarlar inşa edilmiştir (Acun, 2011: 143). Eski Türkler, mezarlarının çevresine çeşitli boyutlarda ölen kişinin hayatta iken kaç düşman öldürdüğünü ifade eden basit formlu heykeller (balbal, baba, bediz) dikmişlerdir (Yılmaz, 2005: 206-214). Bazı mezarların çevresinde ölen kişinin heykeli olduğu düşünülen daha ayrıntılı heykellere de rastlanmıştır (Çandarlı Şahin, 2018: 419-436). Mezarların olmadığı, bir zamanlar tören alanları olduğu tahmin edildiği bölgelerde üzerine geyik resimleri işlenmiş taşlar keşfedilmiştir. Bu geyikli taşlar, Tuna nehrinden Çin seddine kadar Türk kavimlerinin olduğu her yerde bulunmaktadır (Kahraman Çınar, 2017). Türkler geçtikleri coğrafyalara bu geyikli taşlarla iz bırakmışlardır. İslamiyet öncesi Türk inançlarına baktığımızda taş ve taşlardan oluşan dağların özel bir yeri olduğunu görürüz. Bunda Yarattılış Destanı'nda taşın bir kurtarıcı olarak tasvir edilmesinin büyük bir rolü vardır (Orkun, 1943: 6). Türklerin taşta verdiği önemin bir diğer örneği ise Kutlu taş/Kutlu dağ anlatısıdır. Bu anlatıya göre bu kutlu taşın Çin'e verilmesi ile milletin başına kıtlık, salgın gibi felaketler gelmiştir (Dıngıl, 2012: 142; Yardımcı, 2008:2). Türk kültür tarihinde bahsedilen bir başka kutsal taş, kar ve yağmur yağdırmak için kullanılan Yada/Yad/Cada taşıdır. Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lügati't-Türk adlı eserinde bu taş hakkında "Bir türlü kamlık (kâhinlik). Belli başlı taşlarla (yada taşı ile) yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu, mevsim yaz idi; bu sürede kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü" (Atalay, 1992, C. III: 3) şeklinde bilgi vermektedir. Arap ve Çin kaynaklarında da bu olağanüstü taştan bahsedilmektedir (İnan, 1995: 160). Ahmet Öğreten, bu taşın on sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı-Rus savaşında kullanıldığına dair rivayetleri incelemiştir (Öğreten, 2000: 863-900).

Olağanüstü özellikleri olduğuna inanılan taşlardan bazıları da İstanbul'da bulunan tılsımlardır. Bizans'tan Türklerle denizde ve karada olmak üzere çeşitli tılsım taşları/sütunları kalmıştır (Sertoğlu, 1952: 1432-1436). Evliya Çelebi İstanbul'un tılsımları arasında Örme Dikilitaşı, Çemberlitaş, Kızıtaşı, Yılanlı Sütun, Mısır'dan getirilen Dikilitaş ve dört farklı sütunu daha şehrin koruyucusu olarak saymaktadır (Özay, 2009: 54-63). İstanbul hakkında seyahatnameler yazan yabancı seyyahlar İstanbul'daki tılsımlara ve onların hikayelerine eserlerinde yer vermişlerdir. Bugün bu taş tılsımlara dair inanç izlerini semt isimlerinde bulmak mümkündür, Çemberlitaş veya Beşiktaş gibi (Carnoy & Nicolaides, 2020: 14-16).

Günümüzde Müslüman Türk halkı için kutsal sayılan taşlardan söz etmek gerekirse bunlardan ilki Hacerü'lesved taşıdır. Kırmızıya mail siyah renkteki bu taşın kaynağı hakkında çeşitli rivayetler olsa da en yaygın bilineni cennetten gelmiş olduğu şeklindedir (Öğüt, 1996: 433-435). Bu taşın kopan iki küçük parçası bugün İstanbul'dadır (Acun, 2014: 3-5). Kâbe ile alakalı bir diğer kutsal taş, Rûkn-i Yemânî'dir. Rûkn-i Yemânî'den kopan küçük bir parça, bugün Edirne Eski Camii'ndedir (Acun, 2014:7).

Taşlar, hastalıkları tedavi etmek için tarih boyunca kullanılmıştır. Günümüzde de düzgün şekilli kimi volkanik taşlar ağrılara karşı yapılan masajlar sırasında kullanılmaktadır. Halk hekimliğinde sürekli sırt ağrılarına karşı Yılcık taşı denilen bir taş kullanılmıştır. Siğil tedavisinde ocak olduğuna inanılan kişi siğil taşı ile siğile dokunup çeşitli ayetler okur. Yaraların tedavisinde de taşlardan yararlanılmıştır. Taşların kullanımı sırasında bu taşların ısıtılması, taşlara çeşitli sure ve duaların okunması, taşlar üzerine isim yazılması veya bu taşların devamlı taşınması gibi uygulamalar dikkat çekicidir (Akman, 2007: 393-400). Halk hekimliğinde özellikle şiddetli öksürük, boğmaca ve göz rahatsızlığında kullanılan bir başka taş, delikli taştır. Hastanın bu taşın içerisinden geçirilerek şifa bulacağı umulmaktadır (Uca, 2003: 163-167). Muhittin Eliaçık, Şifaiyye adlı eser üzerine yaptığı çalışmasında dağ keçisinin erkeğinin içinde ve yılanda taşlar bulunduğu ve bu taşların panzehir özellikleri taşıdığına inanıldığını belirtmiştir (Eliaçık, 2002). Bugün bazı yörelerde taşlara olağanüstülük atfedilmektedir. Dilek taşları, doğumu kolaylaştıran taşlar veya bebeğin cinsiyeti için kullanılan taşlar olağanüstülüğü ithaf edilen taşlar arasındadır (Çağlar, 2017: 214; Tanyu, 1968: 113).

Taşlarla ilgili olağanüstü durum ve inançlardan bahsedildiğinde akla gelen bir diğer nokta ise Türk efsanelerinde sıkça yer alan taş kesilme motifidir. Bu konu üzerine kapsamlı bir araştırma yapmış olan Saim Sakaoglu, taş kesilme motifi hakkında "Taş kesilme şekil değiştirmeler arasında en çok örneğini gördüğümüz motiftir. Bizim terim olarak 'Taş kesilme' adını verdiğimiz bu kavramı 'taşlama', 'taşa dönüşme' 'taş olma' diye de karşılayabiliriz. Taş kesilmede görülen değişme, menşe efsanelerinde görüldüğü gibi, her zaman için tam bir şekil değişikliği değildir. Et ve kemikten meydana gelen çobanın aynı şekli muhafaza ederek taş kesilmesi gerçek bir değişiklik sayılmayabilir. Zira, ilk ve son şekil arasında onları meydana getiren maddeler yönünden bir değişme söz konusudur; şekil yönünden ise böyle bir şeyden bahsedemeyiz. Ancak daha ziyade dağ, tepe ve kayaların ortaya çıkışıyla ilgili motiflerde tam bir şekil değişikliği görülür" (Sakaoglu 1980: 32) şeklinde bilgi vermektedir. Taş kesilme bazen bizzat taş kesilenin kendi duası sonucunda gerçekleşir (Ergun, 1997: 176-177). Fakat genellikle taş kesilme, bir cezalandırmadır. Taş kesilen ya günah işler Tanrı tarafından taşlaşır veya bir beddua sonucu taşa dönüşür (Tanyu, 1968: 184-185). Emine Bilgehan Türk, efsanelerde taş kesilme motifine dikkat çektiği çalışmasında yer adlandırılmasında bu inancın

etkilerini gözler önüne sermektedir (Türk, 2022: 15-28). Anadolu Türk masallarında taş motifini inceleyen tez çalışmasında Hilal Şimşek Eğer, taş kesilme nedenleri arasında kahramanın gidilmesi yasak olan tılsımlı varlıkların yaşadığı yere gitmesini ve kahramanın bir sırrı fâş etmesini de eklemektedir (Şimşek Eğer, 2020: 116-118).

Taşlar, Türk masallarında da önemli bir rol oynamaktadır. Saraylarda at binerken kolaylık olması için konulan binek/binit taşı masallarda bir dübür olma işlevi de üstlenir (Alptekin, 2012: 35-48).

Geçmişten günümüze taşlar, insanoğluna günlük hayatta hizmet etmiştir. Volkanik ve ince bir yapıya sahip olan süzek taşı ile kirli su süzülerek içilebilir hale getirilirken taksim taşı kaynaktan gelen suyun çeşmelere eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. Buğdayın yıkanıp kurutulduktan sonra dövüldüğü içi oyuk dibek taşları, zeytin kırma taşları, tahılları kabuğundan ayırmak için kullanılan seten taşları, toprak damların su sızdırmaması için damların üzerinde gezdirilip toprağı sıkıştıran loğ taşları, tahılları ezen değirmen taşları, taş sebiller, eşik taşları, Edirne Selimiye Camii'nde karşımıza çıkan topuk taşları, sancı taşları veya cellat taşları, yolda kalanların misafir olmak istediklerinde oturdukları konuk taşları, binek hayvanlarına binmek için kullanılan binek taşları, hamalların sırtlarındaki yükü yaslayıp nefes aldıkları hamal taşları, sadaka verenin de alanın da belli edilmediği sadaka taşları, bulunan eşyaların konulduğu yitik taşları bizlere taşların bir zamanlar günlük hayatın vazgeçilmez birer parçası olduğunun kanıtıdır (Acun, 2014).

Klasik Türk Edebiyatında taşlar hakkında kaleme alınan eserler, taşları değerlerine göre genellikle üç başlık altında incelemektedir: Bayağı taşlar (kara taşlar), ticari taşlar ve değerli taşlar. Kara taşlar, taş ocaklarından çıkarılarak günlük hayatın her anında insanoğluna hizmet eden taşlardır. Cafer Efendi'nin Risaliye-i Mimariyye adlı eserine göre, kıymetsiz olan kara taşlar, on ikiye ayrılır: sahra, sald, celmûd, kaddâha, safvân, neşefe, safiha, kahkarra, cendele, hasbâ, haşrem ve safâ (Yanık, 2019: 144). Bu çalışmada değerli/yarı değerli taşlara ve ticari taşlara yer verilmeyip divan şairlerinin bayağı taşları nasıl ele aldıkları üzerinde durulacaktır. Divan şairleri, şiirlerinde taşların gündelik yaşamdaki rollerine, taşlar çevresinde gelişen inançlara, taşların fiziksel özelliklerine, sağlık alanında kullanımlarına, taşlar çevresinde gelişen efsanelere, taşların geleneklerimizdeki yerine, peygamber hikayelerinde ve aşk hikayelerinde rollerine ve soyut kavramlarla benzerliklerine yer vermişlerdir.

Araştırma sırasında mümkün olduğunca çok esere ulaşılarak farklı şairlerin taşları nasıl ele aldığı incelenmektedir. Aynı mazmun farklı şairler tarafından tekrar tekrar kullanıldığından içlerinden bir tanesi seçilerek örnek olarak verilmiştir.

Divan Şiirinin Kara Taşları

Sanatçı da her birey gibi bir toplumun parçasıdır. Bu nedenle sanatçı, toplumun inançlarını, beğenilerini, geçmişini ve düşünce şeklini eserlerine yansıtır. Divan şairleri de eserlerinde yaşadıkları dönemin özelliklerini yansıtmaktadırlar. Yaşamlarının her anında insanın yanı başında olan taşlar, divan şairlerinin eserlerinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Güncel Türkçe Sözlük, taş kelimesini “Kimyasal veya fiziksel durumu değişiklikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” olarak tanımlamaktadır (GTS, Erişim Tarihi: 21.11.2022). Divanlarda şairlerin taş kelimesi yanında Farsça seng ve Arapça hacir kelimelerini de kullandıklarını görmekteyiz. Divan şairleri sıradan taşları çeşitli açılardan ele almıştır.

1. Taşların Özellikleri

Taşların fiziksel özellikleri divan şairlerine ilham vermiştir. Şairler için taş, sert oluşu ile sertliğin, katılığın sembolü olmuştur. Kimi akarsuların içerisinde yoğun olarak bulunan çökeltiler zamanla kayalara dönüşür. Şairler su gibi yumuşaklığın sembolü olan bir maddenin sert kayalara dönüşmesine duyulan hayreti şiirlerine yansıtmışlardır:

“Mâ’-ı câri seng-i saht olduğımı gören didi

Bârekallâh ey kemâl-i sun‘-ı Rabbü’l-‘âlemîn” Karamanlı Sabûhî (Bal, 2019: 272, G. 110/2)

(Akarsuyun sert taşa döndüğünü görenler: “Ey alemlerin Rabbinin sanatının kemali hayırlı olsun!” dedi).

Taşlar, ateşte yanmaz. Zâtî (XVI. yy), utanma bilmeyen yüzü kızarmayan insanları ateşten etkilenmeyen taşlara benzetmiştir:

“Behey sûfî bu yalñ yüzlülerden

Meğer kim seng ola yanmaz küyünmez” Zâtî (Çavuşoğlu, 1987: 327, G. 511/3)

(Behey sofu, meğer bu yanmayan kederlenmeyen düz yüzlüler taş olmalıdır.)

Her ne kadar taş yanmasa da ateşin ortaya çıkarılmasında taşın etkisi vardır. Demir ile taş çarpıştığında kıvılcım ortaya çıkar. Bu nedenle Hayâlî Bey (XVI. yy), sevgiliye eğer alemler fitne ateşiyle yakmak istemiyorsa halkı birbirine demir ve taş gibi çakmamasını tembihler:

“İstemezsen âteş-i fitneyle sûz-ı ‘âlemi

Çakma halkı birbirine seng ile âhen gibi” Hayâlî Bey (Tarlan, 1945: 320, G. 663/10)

([Ey sevgili!] Eğer fitne ateşiyle alemler yakmak istemiyorsan demir ile taş gibi [onları] birbirine çakma!)

Taşlar sert olmaları ve ateşte yanmamalarına rağmen içerisinde özellikle metal bulunan kayalar yüksek ısıda eritilebilir. Şairler güç simgesi olan taşların eritilmesinden ilham almışlardır:

“İçün taş u taşuñ âhen dahı olsa hazer eyle

Bir âteş var ecel dirler eridür seng [ü] pûlâdı” Zâtî (Çavuşoğlu, 1987: 520, G. 1816/2)

(İçin dışın taş olsa hatta bu taşın demirden olsa da kork! Çünkü ecel dedikleri ateş taşı ve çeliği bile eritir.)

Taşlar konuşmaz. Fakat şairin hayal dünyasında sevgilinin güzelliği karşısında taşlar, papağan gibi konuşurlar:

“Göriccek âyine-i nûr-i cemâl-i pâkiñ

Seng güftâra gelüp söyledi tûtî-âsâ” Şeyhülislâm Es'ad (Türkoğlu, 2007: 45, K. 2/38)

(Temiz yüzünün ışığını aynada görünce taş papağan gibi dile gelip konuştu.)

Eski Türkler, taşların zaman içinde yok olmayacağına inanarak onlara bengü yani sonsuz demişlerdir. Taşların her daim sabit olması, hareket etmemesi divan şairlerini de etkilemiştir. Şairler taşı tanımlamak için seng-i nâ-revâyî tamlamasına eserlerinde yer vermişlerdir:

“Şikeste itdi felek seng-i nâ-revâyî ile

Çü kalb-i ‘âşık-ı gam-hâre câm-ı ‘irfânı” Kâtib-zâde Sâkîb (Kırbiyık, 2017: 54, K. 4/29)

(Felek, gam yiyen âşığın kalbi için irfan kadehini hareketsiz taş ile kırdı.)

Taşlar, ne denli sert olsalar da çeşitli kullanımlar için kırılarak ufaltılırlar. Taş gibi sert bir nesnenin parçalanması şairlere ilham vermiştir:

“Seng sad-pâre olur hâtır-ı ‘uşşâk gibi

Fi'l-mesel seng-i cefâya hedef olsa minâ” Nâbî (Bilkan, 1997: 34, K. 24/33)

(Kristalin cefa taşına hedef olduğunda [paramparça olması] gibi taş da âşıkların hatırı gibi yüz parça olur.)

Taşlar her ne kadar sert maddeler olsalar da su ile delinebilirler. Devamlı damlayan yumuşak su damlalarının sert taşları delmesini gözlemleyen şairler bu zıtlıktan etkilenmişlerdir:

“Turma ağla iy gözüm ola ki dilber rahm ide

Senge çün bârân ider geçse zamân te'sîrler” Muhibbî (Yavuz, 2017: 1048, G. 1045/4)

(Ey gözüm, ağlamaya devam et, durma! Belki sevgili sana merhamet eder. Çünkü yağmur zamanla taşta tesir eder.)

2. Kara Taşların Değeri

Değersiz taşları anlatmak için divan şairleri sıklıkla kara taş tanımlamasını kullanmışlardır:

“Pâşâ-yı a'zâm ol k'ese lutf-ı nesîmi ger

La'l ola kara taş ola dürr-i hoş-âb âb” Hayretî (Musluoğlu, 2021: 18, K. 10/17)

(Yüce paşa öyle biridir ki onun lütuf rüzgarları eserse kara taş la'l olur, su ise berrak inci olur.)

Bayağı taşların değersizliğini göstermek için şairler, onları genellikle değerli taşlarla kıyaslarlar. Kara taşlar, her ne kadar değersiz olsalar da şairlere göre değerli cevherler, bu taşların içine gizlenmiştir. Fakat taşların rengine bakıp her taştan cevher çıkacağını düşünmemek gerekir. Şairler, değerli ve değersiz taşların aynı renk olabileceği ve bir arada bulunabileceği düşüncesini farklı fikirleri açıklamak için kullanmışlardır:

“İttihâd-i cins ile yek-reng olursa hâsiyet

Cevher izhâr idemez her sengden gevher-terâş” Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (Kutlar Oğuz, 2017: 63, G. 59/5)
(Cevher ustası için bir cinsin belirleyici tek özelliği aynı renk olması olursa her taştan cevher çıkaramaz.)

Taşlar, mücevherler ile aynı kaynağa ait olsalar dahi eşit değerde değildirler. Fakat kimi zaman övülen kişi o kadar cömerttir ki cevherler onun için sıradan taşlar gibidir:

“Dilin bir kulzüm-i pür-gevher-i cûd u gınâdır kim

Nigâh-ı itibârında cevâhîrle müsâvî seng” Haşmet (Aksoyak&Arslan, 2018: 40, K. 5/17)

(Gönlün bir bolluk ve cömerlik cevheri ile dolu kıızıldenizdir ki senin için cevherle taş eşittir.)

3. Taşların Günlük Hayatta Kullanımları

3.1. Saldırı Aracı Olarak Taşlar

Divan şairlerinin eserlerine baktığımızda dönemin günlük hayatında taşların ne amaçlarla kullanıldığını da gözlemleyebiliriz. Taşlar tarih boyunca saldırı aracı olarak kullanılmıştır. O dönemde de birine saldırmak, yaralamak için taşların kullanıldığını anlıyoruz:

“Yollarda görse ağladuğum bana taş atar

Gâhî bu çeşm-i eşk-feşânı siler geçer” Bâkî (Küçük, 1994: 183, G. 134/4)

([Sevgili] Yollarda ağladığımı görse bazen bana taş atar bazen ise gözyaşı saçan gözümü siler geçer .)

Taşlar, birer silah olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Savaşlarda kale duvarlarını yıkmak amacıyla büyük mancıklar kurularak büyük taşlar fırlatılmıştır:

“Bir uğurdan atup top u tûfengi

Uşurdılar hisâr üstüne sengi” Gubarî, Gazavâtname-i Midilli (Özkan& Abdülkadiroğlu, 2008: 16. Ms. 15/20)

(Birden top ve tüfeği atıp kalenin üstüne taş uçurdular.)

Divan şairleri eserlerinde taşlama/taşlanma motifine sıkça yer vermişlerdir. Özellikle delilerin çocuklar tarafından taşlandığını şiirlerden anlıyoruz. Leyla ve Mecnûn aşk hikayesinin erkek kahramanı olan Mecnûn aşk deliliğinin sembolü olmuştur. Mecnûn kelime olarak deli, çılgın veya çıldırılmış olan demektir. Bu hikâyede çocukların Mecnûn’u görünce taşlamaları divan şairlerine ilham olmuştur. Bâkî (XVI. yy), aklı kuşa benzeterek çocukların Mecnûn’u taşlaması nedeniyle Mecnûn’un akıl kuşunun uçtuğunu yani çıldırdığını belirtir. Bir anlamda Mecnûn’un çıldırmasını aşka değil çocukların taşlamasına bağlar. Modern okuru şaşırtacak unsur olarak şairlerin kendilerini Mecnûn âşık olarak gördüğünü vurgulamak yerinde olur. Bu nedenle divan şairleri için taşlanmak kötü değil aksine olumlu bir ögedir.

“Başdan mürğ-i ‘akıl uçmaz idi başından

Tıflar üstüne taş atmasalar Mecnûnun” Bâkî (Küçük, 1994: 200, G. 283/4)

(Başlangıçta çocuklar Mecnûn’a taş atmasalardı akıl kuşu başından uçmazdı.)

Köpeklerden korkulunca kendini savunmak için sokakta ilk akla gelen şey, eline taş almak olmuştur. Zâtî, rakibi köpeğe, sevgilinin kalbini ise taşla benzeterek bu duruma gönderme yapar:

“Ol peri-hûnuñ rakibi gönlünü aldum ele

Eylese segden hazer âdem alur destine seng” Zâtî (Çavuşoğlu, 1987: 613, G. 717/6)

(İnsan köpekten korktuğunda eline taş aldığı gibi o peri kanından olan sevgilinin rakibinin gönlünü ele aldım.)

Kuşları korkutmak veya kovmak için de taş atılır. Fakat bazı kuşlar, kovalanmamalıdır. Muhibbî (XVI. yy), sevgilisine gönlüm senin mahallene gelirse incinme, onu taşlama çünkü o haremın kuşudur, diye sesleniyor. Harem kelimesi, evlerin kadınlara has yeri, yasak kılınmış ve mukaddes olan gibi anlamlara geldiği gibi Kâbe ve civarına da harem kelimesi ad olmuştur (GTS, Erişim tarihi: 02.01.2020). İhrama girdikten sonra hiçbir canlıya zarar vermemesi gereken Müslüman’ın Kâbe civarında yaşayan kuşlara taş atması elbette beklenemez. Bazılarınca Kâbe civarında yaşayan bu kuşlar Kuran-ı Kerim’de anılan ebabil kuşlarıdır. Kâbe’yi kafirlerden kurtaran bu küçük kuşlar, kimi zaman kutsal görülmüştür. Bu nedenle Harem’in kuşları taşlanmaz:

“Dil varsa ser-i kûyuña incinme habîbüm

Seng-ile anı atma ki ol murg-ı haremür” Muhibbî (Yavuz, 2017: 523, G. 913/2)

(Sevgilim, gönül mahallene geldiğinde incinme, gönül harem kuşu olduğundan ona taş atma!)

İnsanları en çok korkutan hayvanlardan biri de yılanlardır. Hemen hemen tüm mitolojilerde karşımıza çıkan yılan, ölümün olduğu kadar sağlığın da sembolü olmuştur. Bu nedenle de yılanla karşı tutum kültürden kültüre, hatta aynı kültürde zaman içinde farklılıklar gösterebilir. Fakat özellikle Semavî dinlerde yılanın Hazreti Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasında rol oynadığına inanıldığından bu hayvan kötü görülmektedir (Sivri, Akbaba, 2018: 53-58). Yılanları öldürmenin bir yolu da başlarını taşla ezmektir. Antepli Aynî (XV. yy), cennetten kovulma hikayesini hatırlatacak şekilde rakibini yılan olarak resmederek başının taşla ezilmesini dilemektedir:

“Şübhesizdir cennetü'l-me'vâyı dünyâda bulur

Seng ile mâr-ı rakibiñ başını her kim eze” Antepli Aynî (Arslan, 2004: 204, G. 201/6)

(Yılan rakibin başını kim taşla ezerse şüphesiz Mevâ cennetini dünyada bulur.)

3.2. İnşaat Malzemesi Olarak Taşlar

İnşaat sektörünün temel maddesi taşlardır. Barınmak için evler ve kaleler inşa eden insanoğlu taşlardan yararlanmışlardır. Yaşadıkları dönemde özellikle korunmak için yapılan kalelerin sağlam olması için taşlardan yapılması divan şairlerine ilham vermiştir:

“Âb-ı tîğün edeli ehl-i havâ olanı hâk

Havfdan kendüsine taşı hisâr eyledi nâr” Hayâlî Bey (Tarlan, 1945: 18, K. 2/16)

(Heva [aşk] ehlini kılıcının suyu toprak ettiğinden beri ateş kendisine taştan kale yaptı.)

Taşlarla ilgili karşımıza çıkan bir inşaat terimlerinden biri heliktir. Helik bina yapılırken büyük taşlar arasına konulan küçük taşlardır (Kelimeler, Erişim tarihi:24.01.2023). Şair, feleği bina yapan devasa bir usta gibi hayal ederek bu acımasız ustanın aşıkların kellelerini helikler olarak kullandığını resmeder:

“Bennâ-yı çarh bir ulu bünyâda urdu tarh

Kim ol binâyâ kelle-i ‘uşşâkdur helik” Hayâlî Bey (Tarlan, 1945: 285, G. 264/2)

(Çarh/kader mimarı ulu bir yapıyı yaptı ki aşıkların kelleleri o binanın helikleridir.)

Binaların duvarlarında olduğu gibi eşiklerinin yapımında da taşlardan yararlanılmıştır. Divan şairleri özellikle sevgilinin eşiği taşıma eserlerinde bolca yer vermiştir:

“Ey dil gerekse vâsita-i devlet-i ebed

Olmaz nigârün işigi taşı gibi sened” Bâkî (Küçük, 1994: 52, G. 43/1)

(Ey gönül, sonsuz mutluluğa aracı gerekiyorsa sevgilinin eşiğinin taşından daha iyi bir senet olmaz.)

Divan şiirinde bahsedilen bir başka eşik taşı meyhanelere aittir:

“Seng-i der-i meyhâneye kor başını düşde

Zânû-yı melek olsa eğer hâbgeh-i mest” Nef'î (Akkuş, 1993: 245, G. 27/4)

(Sarhoşun yatağı meleğin dizi olsa [bile o]rüyasında başını meyhanelenin kapısının taşına kor.)

Binaların yapımında kullanıldığı gibi taşların yol yapımının da temel malzemesi olduğunu divan şiirinde görmekteyiz. Yol yapımı için ufak taşlar veya ufaltılmış taş parçaları kullanılmıştır:

“Yolınuñ rîze-i sengin turup öpsem ne ‘aceb

Subha yâ seng ola yâ dâne-i mercân öpilür” Bağdatlı Rûhî (Ak, 2001: 350, G. 333/4)

(Yolunun taş parçaları sabaha ya taş ya da mercan tanesi olur, onları durup öpmeme şaşılmaz, [taşlar] öpülür.)

3.3. Hedef Olarak Taşlar

Taşlar, günlük hayatta sporcuların vazgeçilmez malzemelerindedir. Okçular, hedef olarak taşlardan yararlanmışlardır. Fakat her yerde ok talimi yapmaları tehlikeli olabileceği için ok meydanı olarak belirlenen

alanlarda antreman yapmışlardır. Behiştî (XV. yy) sinisini ok meydanına benzeterek sevgiliyi ok atmak için kendisine davet etmektedir. Elbette bu beyti sevgilinin okunu onun bakışları olarak yorumlayarak şairin sevgiliye herkese bakmamasını tembihlediğini de söyleyebiliriz.

“Urma her bir senge varup tirinûn peykânını

Sineme gel sineme istersen ok meydanını”

Behiştî (Aydemir, 2000: 546, G. 543/1)

(Okunun temrenini gidip her taşa vurma, ok meydanını istiyorsan sineme gel sineme!)

Nişangâh olarak taşlar kullanılmıştır. Okçular dikilen bu taşlara hedef almışlardır. Okçulukta kullanılan diğer taşlar ise ayak taşı ve ana taşıdır. Okçuluk eğitimini tamamlayan okçulara kemânkeş tâlib-i menzil veya müstahak-ı menzil denilir. Yeni bir menzil açmak yani atış rekoru kırmak belli kurallara bağlıdır. Atış yapacağı noktaya bir taş dikilir. Bu taşa ayak taşı da denilmiştir. Ayak taşından attığı ok, 900 gezden fazlaysa okçu bir ziyafet vererek ana taşı diktirir (Yücel, 1999: 109-110; Özveri 2006: 59-62). Divan şairleri taşların okçulukta kullanımından bahsetmişlerdir:

“Cân virürsem o şehûn nâvek-i hûn-pâşından

Dikesüz aña nişân makberemûn taşından”

Azmizâde Hâletî (Kaya, 2017: 632, G.630/1)

(O şahın kan dökken okuyla can verirsem mezarımın taşından ona nişan dikiniz.)

Okçuluk gibi tüfekle atış yapılırken de nişangâh olarak taşlarından yararlanılmıştır. Şair Haşmet (XVIII. yy), şairliği kadar sporculuğu ile de bilinmektedir. Bir gün Bursa civarında 1000 adım uzaklıktaki hedefi tüfekle üç kez üst üste vurmuştur. Bu başarısı için oraya bir nişangâh taşı dikilmiş ve üzerine de şu kıt'a yazılmıştır:

“Kıta-i Nişangâh

Haşmet Efendi atdı bu yerden şu menzile

Üç defa urdu birbiri üzre nişânını

Koluna kuvvet ola bu menzilde taş dikip

Mermerde kazdı sikke gibi nâm u şânını”

Lâedri (Aksoyak & Arslan, 2018:4)

(Nişangâh Kıtası. Haşmet Efendi bu yerden şu menzile üç kez üst üste nişanı vurdu. Koluna kuvvet olsun! Bu menzilde taş dikip namını sikke gibi mermer kazıdı.)

3.4. Değirmen Taşı

İçinde öğütme işlemleri yapılan değirmenler, insanoğlunun hayatında önemli bir yer tutar. Geçmiş zamanlarda daha çok su ve rüzgâr gibi doğal güçlerden yararlanılarak yapılan öğütme işlemi bugün yerini daha modern enerjilere bırakmıştır. Divan şairleri su değirmeni anlamına gelen âsiyâ veya âsiyâb kelimelerine şiirlerinde yer vermişlerdir. Üst üste konulan iki büyük değirmen taşın dönmesi ile arasındaki tanelerin ezilmesi divan şairlerine ilham vermiştir. Bâkî (XVI. yy), gözyaşlarını değirmen taşlarını döndüren coşkun sulara benzetir:

“Cûy-ı eşküm şöyle tугyân itdi kim bir gün hemân

Âsmânûn âsiyâ-sengin yuvalar bilmiş ol”

Bâkî (Küçük, 1994: 206, G. 297/4)

(Gözyaşı ırmağım öyle bir coştı ki gökyüzünün değirmen taşını bir gün yuvarlar, haberin olsun !)

Seyrî (XIX. yy), gamı değirmene, ömrü ise una dönüşen buğday tanelerine benzetmiştir:

“Âsiyâb-ı gamda ‘ömrûn gendümin un eyleyüp

Çigzinürsin âb-ı gayretle çü seng-i âsiyâ”

Seyrî (Gökkaya, 2017: 62, G. 2/6)

(Gam değirmeninde ömrünün buğdayı un ederek suyun kuvvetiyle değirmen taşı gibi dönersin.)

3.5. Bileği Taşı

Taşların günlük hayatta kullanımına bir başka örnek de bileği taşıdır. Bıçak, kılıç ve hançer gibi kesici metal eşyaları keskinleştirmek için kullanılan bu taşlara divan şairleri de şiirlerinde yer vermiştir:

“Virürdi rahneler dâ'im dem-i şemşîr-i Mirrîh'e

Fesân-ı seng-i kahrı tîz ideydi tîg-i küh-sârı”

Hâletî (Kaya, 2017: 34, K. 9/21)

(Kahrının bileği taşı dağların kılıcını keskinleştirseydi daima Mars'ın kılıcının ucunu yaralardı.)

Divan şairleri bileği taşının çeliğe verdiği parlaklığından ilham almışlardır. Bu parlaklık ile sevgili arasında benzerlikler kurulmuştur:

“Bir tâb verdi kaşlarına senin vesme kim

Ancak o tâbî deşneye seng-i fesan verir” Nedim (Macit, 1997:2, K.4/49)

(Rastığın, sevgilinin kaşlarına verdiği parlaklığı hançere ancak bileği taşı verebilir.)

3.6. Hamam Taşı

İnsanların beden ve zihnen arındığı, dinlendiği mekanlar olarak hamamlar, Türk kültürünün vazgeçilmez öğelerindedir. Özellikle bayram ve düğün öncesi hamama gitmek gelenek haline gelmiştir. Hamam binaları taştan yapılmıştır. Hamamlarda taşlarla ilgili bir başka unsur ise göbek taşıdır. Terleme için kullanılan göbek taşı, hamamdan ayrı bir mekânda değil onun içerisinde. Türkler sefere gittiklerinde hamam-i seferi denilen çadır hamamlarını kullanmışlardır (Deniz& Kocakaya, 2020). Çamçak Mehmed Çelebi (XVI. yy), bayrama hazırlık amacıyla sevgilinin hamama gideceğini duyunca kendisini bedenini taş, başında duman ve gözlerinde yaşlarla bir hamam gibi tasvir etmektedir.

“Seni bayrâmiçün hammâma gire diyü olmuşdur

Tenümde seng ü başda dūd u gözde âb dilde tâb” Çamçak Mehmed Çelebi (Turan, 2018: 14, G.4/4)

(Senin bayram için hamama gideceğini duyunca bedenimde taş, başımda duman, gözümde su ve gönülde ışık oluşmuştur.)

3.7. Terazi Taşı

Günlük hayatın, vazgeçilmez anlarından biri de alışveriş. Terazi, alışveriş tasvirleri içerisinde olmazsa olmaz öğelerdendir. Alınan ve satılan malların ağırlığı bu teraziler sayesinde öğrenilir. Yüzlerce yıldır kullanılan eşit kollu terazilerin çalışma prensibi temelde tartılacak mal ile sabit ağırlığın karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Günümüzde daha çok metalden yapılan ağırlıklar kullanılırken geçmişte sabit ağırlık olarak taşlar kullanılmıştır (Ekmen, 2014: 35-40). Divan şairlerinin eserlerinde yaşadıkları dönemde taşların terazi ağırlıkları olarak kullanıldığını görmekteyiz:

“Beni görseñ alursun keffe sengi

Terâzû gibi âhen-dilsin ey dost” Zâtî (Çavuşoğlu, 1987: 95, G. 80/3)

(Ey dost, terazi gibi demir kalpli (sert mizaçlı) olduğundan beni görünce kefeye [eline] taşı alırsın.)

Divan şairleri gönlü bir terazi taşına benzetmişlerdir:

“Dil ol pâ-seng-i terâzû-yı hakikatdür kim

Gevherin kadrin anuñla bilür ehl-i irfân” Ahmed Müsellem (Kurumehmet, 2006: 140, G. 128/4)

(Dil, irfan ehlinin cevherin kıymetini belirlediği hakikat terazisinin taşı kaidesidir.)

3.8. Çakmak Taşı

Kuvarsın çok ufak kristalsiz bir türü olan çakmak taşı, bir zamanlar insanların hayatının vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu kuvars türü demir veya çeliğe sürtüldüğünde kıvılcım çıkardığından ateş yakmak için kullanılmıştır. Alet yapımında da kullanılan çakmak taşı, bazı Türk toplumlarınca kutsal kabul edilmişlerdir. Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı olan Ülgen'in ilk ateşi çakmak taşı ile yaktığına inanılmaktadır. Bu nedenle Altay kamları, ayin için ateşi kutsal kabul edilen bu taş yardımı ile yakmışlardır (Uzun, 2022: 299-314). Divan şairleri çakmak taşı ile demir/çelik ilişkisinden ilham almışlardır:

“Taş eylese od gibi hisârımı rakibüñ

Çakmak gibi başına demürler çakam ey dost” Cemâli (Karaman, 2002: 45, G. 33/6)

(E dost, rakip ateş gibi kalesini taştan yapsa çakmak gibi başına demir vurayım.)

3.9. Yiyeceklerde Taşlar

Taşlar, alet edevat yapımında kullanıldığı gibi kimi zaman da yediğimiz yiyeceklerin içinde karşımıza çıkar. Buğday, pirinç, bulgur veya mercimek gibi bakliyatların toplanması sırasında içine karışan taşlar pişirilmeden önce ayıklanır.

Bazen bu taşlardan bir kısmı ayıklama sırasında gözden kaçabilir. Bu nedenle unun veya ekmeğin içinden kimi zaman taş çıkabilir. Nâbî (XVII. yy) bu durumu kaderin insanoğluna zorluk yaşatmadan rahatlığı tattırmayacağı düşüncesine bir örnek olarak vermiştir:

“Ribât-gûne konan kârvân-ı imkâna

İçinde seng nihân itmedükçe nân mı virür” Nâbî (Bilkan, 1997: 123, G. 82/6)

(Hancı, kervansarayında konaklayan imkân kervanına içinde taş olmadıkça ekme verir mi?)

3.10. Sapan Taşı

Sapan, Güncel Türkçe Sözlük’te “Genellikle çocukların kuş vurmak için kullandıkları, iki ucuna lastik ve lastiklerin arasına da geniş bir meşin parçası bağlı bulunan çataldan oluşan araç, kuş lastiği” (GTS, Erişim T: 05.01.2023) olarak verilmiştir. Bu araçla kimi zaman kuş avlamak için kimi zaman sadece atış talimleri yapıp eğlenmek için taşlar atılmıştır. Divan şairleri de taşların bu oyunda kullanımından ilham almışlardır. Bâkî (XVI. yy), lâleyi şekil olarak bir sapan benzeter:

“Sahn-ı çemende şöyle kırıldı zücâc-ı yah

Seng-i felahan urdı meger ana lâleler” Bâkî (Küçük, 1994: 120, G. 12/3)

(Sanki laleler çimenlikte sapan taşı ile vurmuş gibi buz camı kırıldı.)

Bursalı Rahmî (XVI. yy), hilali şekli ile bir sapan benzeter gezegenleri de bu sapanın atacağı taşlar olarak tarif etmektedir:

“Şâm-ı gamda baña pertâb itmege bu dehr-i dîn

Sengdür seyyâreler gûyâ felâhândur hilâl” Bursalı Rahmî (Erdoğan, 2012, 150, G. 124/2)

(Bu alçak dünya, gam gecesinde gezegenler taşa ve hilal sapan benzerken, bana [taş] atmasın.)

3.11. Musalla Taşı

Yaşamın her anında insanoğlunun yanında yer alan taşlar ölümden de yanındadır. Musalla taşı, cenaze namazı kılınırken tabutun üstüne konulduğu genellikle dikdörtgen biçiminde masa biçiminde ve yerden yüksekte bir taştır. Bâkî (XVI. yy), kendi cenaze namazını düşünerek insanların onun kıymetini ancak öldüğünde anlayacaklarını vurgulamıştır:

“Kadrüni seng-i musallâda bilüp ey Bâkî

Turup el bağlayalar karşuña yârân saf saf” Bâkî (Küçük, 1994: 178, G. 229/9)

(Ey Baki, dostların kıymetini musalla taşında olduğunda anlayıp karşında sıra sıra el bağlayalar.)

3.12. Mezar Taşı

Ölüm ritüelleri dine, kültüre ve zamana göre değişmektedir. Kimi toplumlarda cenazeler, yakılırken birçoğunda toprağa gömülür. İslam’a göre ölümler, belli kaidelere uyularak toprağa gömülür. Ölümlerin defnedildiği ve üzeri toprakla örtülen bu çukura mezar veya kabir denilmiştir. İslam öncesi Türk topluluklarında da ölümler toprağa defnedilmiştir. Mezar yerine Türk topluluklarında bark, kümbet, kurgan, oba, kereksür, kegür veya türbe gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Mezar başına dikilip üzerinde mezardaki kişinin ölüm tarihi ve kim olduğu gibi bilgilerin yazılı olduğu taşa mezar taşı denilmiştir (Haseki, 1971: 5). Kimi mezarların hem baş hem ayak kısmına dikilen mezar taşlarına şahide denilir. Osmanlı döneminde mezar taşları adeta birer heykel gibi ayrıntılı hale gelmiştir. Mezar taşlarının üst kısmına yapılan ser-pûş denilen başlık kısmı; ölen kişinin dünyadaki makamını, tarikatını veya statüsünü simgelemektedir (Sağiroğlu Aslan, 2017: 1925). Divan şairleri de şiirlerinde mezar taşlarından bahsetmişlerdir:

“Kan-ıla nakş-ı nigâr etdi mezârüm sengini

Çün beni sevdâ-yı çeşm-i mest-i dil-dâr öldürür” Edirneli Şevki (Yakar, 2010: 128, G. 60/3)

(Beni sevgilinin sarhoş gözünün karası/aşkı öldürdüğünden sevgili mezarımın taşını kan ile süsledi.)

Divan şiirinden dönemin mezar taşlarıyla ilgili inanışlarını da gözlemleriz. Şairlere göre mezar taşı diktirmek ölen kişinin unutulmamasını sağladığından iyi bir davranıştır, hayırlıdır.

“Öliceğ âşık-ı miskîni çıkarma dilden

Hayra gir makberesin seng ile bünyâd eyle” Üsküplü İshak Çelebi (Keklik, 2014: 512, G. 243/3)

(Ölünce zavallı âşığını gönlünden çıkarma. Mezar taşını yaptırarak hayra gir.)

Fetih kültürüyle yetişen Türk-İslam toplumunda savaşa katılmak, gazi ve şehit olmak çok önemlidir. Allah yolunda savaşın ölenlere şehit denilmiştir (Kurt, 2012: 192). Fakat şehit terimi hadislerle dayanarak daha geniş kitleleri kapsayacak şekilde de açıklanmaktadır. Bu hadislerden biri de aşk ile alakadır. Bu hadise göre “Kim âşık olur da iffetli davranıp aşkını gizler (ve bu sebepten) ölürse şehit olarak ölür”. Bu hadis üzerine bir makale yazan Mehmet Şakar, bunun zayıf bir hadis olduğuna dikkat çekmiştir (Şakar, 2021). Bu hadise dayanarak divan şairleri, kendilerini birer aşk şehidi olarak tanımlarlar. Şehitlerin mezar taşı olmadığını divanlardan öğreniyoruz:

“Küşteñ mezârına gel dikme nişân için seng

Rûhum şehîd-i ‘ışka lâzım degül nişane”

Azîzî (Altınova, 2019: 468, G. 339/2)

(Ruhum! Aşk şehidine nişane gerekmez, gel mezarına nişan için taş dikme!)

3.13. Cam

Kırılganlığı ile şairlerin vazgeçilmez malzemesi olan camın ana malzemesi taşın ufalanmış hali olan kumdur. Sert ve kırıcı taşın ısı ve yetenekle kırılan ve şeffaf cama dönüşmesi divan şairlerine ilham vermiştir:

“Ateş-i ‘ışk ile bulmaz hâtır-ı zâhid safâ

Kâbiliyyet olmasa bir seng-i taht olmaz zücâc” Sâdık (Sunal, 2014: 305, K. 73/4)

(Aşk ateşiyle zahidin hatırı sefa bulmaz, yetenek olmadıktan sonra tahtın taşı cama dönüşmez.)

3.14. Sürme Taşı

Makyajın belki de en eski malzemelerinden biri sürmedir. Güzelliği artırmak, gözleri vurgulamak veya göz sağlığı için sürme, yüzlerce yıldır cinsiyet fark etmeksizin insanlar tarafından kullanılmıştır. Divan şairlerinin eserlerine baktığımızda sürme ile taşlar arasında bir bağ olduğunu görmekteyiz. Sürme kelimesinin yanında kuhl ve tutiyâ kelimeleri de bu malzemeyi açıklamak için kullanılmıştır. Tutiyâ kelimesi bazı sözlüklerde “toz haline getirilen sürme taşı” (Buçukçu, 2018: 195-200) olarak da verilmektedir. Çeşitli değerli taşlar da ezilip toz haline getirilerek sürme olarak kullanılmıştır (Tokat, 2014: 178-180). Genellikle siyah renkli olan sürme taşına divan şairleri eserlerinde yer vermiştir:

“İrişdi bir sevâd-ı a‘zam-ı nâ-dîde-etvâra

Ki seng-i sürmeden tertîb olunmuş tarh-ı bünyânı”

Arpaeminizade Mustafa Sami (Kutlar Oğuz, 2017:37, K. 2/12)

(Sarayın düzeni sürme taşından yapılmış gibi tavırlara görülmemiş büyük bir karanlık erişti.)

4. Sağlıkta Taşlar

Yüzlerce yıldır taşlardan hastalıkların tedavisinde yararlanılmaktadır. Sıtma hastalığı tedavisinde de taşlardan yararlandığımızı divanlarda gözlemleriz:

“O denlü iktidâr-ı sâ‘ide-bahtı müsâ‘id kim

Murâd etdikde dest-efşâr ederdi seng-i sıtmâyı”

Lebîb (Kurtoğlu, 2004: 189, T. 5/27)

(Bahtının uğurunun gücü o kadar müsait ki isterse sıtma taşını elinde sıkardı!)

5. Değerli Taşlara Dönüşme

Divan şairleri, kara taşlar olarak andıkları sıradan taşların değerli taşlara dönüşebileceği inancına eserlerinde yer vermiştir. Sıradan taşların mücevherlere dönüşmesinin birkaç yolu vardır. Bunlardan ilki inciye dönüşmesidir. Kara taşlar, doğal yollarla değerli incilere dönüşebilirler. Hatta bu değerli incilerin oluşumunda taşların rolü oldukça önemlidir. Öncelikle sedef içerisine küçük bir taş parçası yerleşir. Sedef, içine yerleşen taş parçasından rahatsız olduğundan bir çeşit savunma mekanizması olarak salgıladığı sıvı ile bu taşı sarar. Bu salgıya incinin annesi de denilmektedir. Salgı gittikçe sertleşir, sedef daha fazla salgı ile bu sert maddeyi kaplar. Zamanla bu salgıyla daha çok kaplanan taş, parlak bir inciye dönüşür (Bilimgenç, Erişim tarihi: 24.01.2023). Divan şairleri inci ile kara taşlar

arasındaki bu ilişkiye sık sık değinmişlerdir:

“Tab‘uñı eyler isen lücce-i ma‘nâya sadef

Eser-i feyzüñ ile gevher olur seng ü hazef” Cevrî (Ayan, 1981: 158, G. 132/1)

(Tabiatını temiz mananın sedefi haline getirirsen, feyzinin eseri ile taş ve çömlek feyzinin inci/cevher olur.)

Basit taşların cevhere dönüşmesinin bir diğer yolu olarak gök cisimlerinin etkisi görülmüştür. Geçmişte taşların güneş ve yıldızların etkisiyle değişim geçirip cevherlere dönüştüğüne inanılmıştır (Kutlar, 2005). Divan şairleri bu inanca çeşitli vesilelerle eserlerinde yer vermişlerdir:

“Nice kim hâki nazarla zer iden gibi güneş

Nazar-ı terbiyet ile ide sengi cevher” Mesîhî (Mengi, 1995: 36, K. 15/4)

(Nasıl güneş toprağı bakışıyla altın ederse terbiye bakışıyla taşı cevher eder.)

Taşları cevherlere dönüştürme yöntemlerinden bir diğeri ise simyadır. Simya/kimya adıyla anılan gizil ilim, temelde maddenin dönüştürülmesi üzerinedir. Bu batıl ilimle uğraşan simyagerler/kimyagerler, özellikle değersiz taşları, değerli taşlara dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Belîğî (XVI. yy), güneşin ve simyagerlerin değersiz taşları mücevherlere dönüştürebileceği inancı ile şeyh-i kâmilin kişiyi değiştirmesi arasında benzerlik kurmaktadır:

“Şeyh-i kâmil bir güneşdür sengi eyler la‘l-i nâb

Hakûñi gel cevher itsün kîmyâgerler gibi” Belîğî Dîvânçesi (Kaplan, 2019: 372, K. 1/12)

(Olgun şeyh, taşı lâ‘l taşına dönüştürür. Gel kimyagerler/simyacılar gibi toprağını cevher etsin!)

6. İstanbul Semt İsimlerinde Taş

Bizans döneminden itibaren İstanbul‘da yer alan taş tılsımlar, halk inançlarında kendisine yer edinmiştir. Bu taşların buldukları semtlerin adları bu inançların izini taşımaktadır. Şairler eserlerinde bu semtlere de yer vermiştir:

“Şeyh olaldan zâtı dergâh-ı Beşiktaş‘ın ider

Sengi dürr ü gevher ü yâkûta ‘arz-ı rif‘ati” Şeref Hanım (Arslan, 2002: 264, Trh. 59/2)

(Kendisi Beşiktaş dergahına şeyh olduğundan beri yüceliğini arz ederek taşı inci, cevher ve yakuta çevirir)

7. Taş Ocağı

Taşlarla ilgili olarak taşlık yer veya taş ocağı anlamında sengistan kelimesi de şiirlerde karşımıza çıkmaktadır:

“Pâre-i elmas olur mı hiç sengistânda

Her hacir zi-kıymet olmaz dîn bahâ bir sengdir” Faik Ömer (Büyükkaya, 2008: 196, G. 29/4)

(Hiç taş ocağında elmas parçası olur mu? Her taş aynı kıymette olmaz, sıradan bir taş az değerlidir.)

8. Hayal Dünyasında Taşlar

8.1. Sevgili ve Taş

Yaşadığı dönemde hayatının her anında taşlarla bir arada olan şairler, hayal dünyalarında da taşlara büyük yer vermiştir. Bu hayal dünyasının merkezinde sevgili vardır. Sevgili, âşığın hükmeden padişahıdır. Bayağı taşlar, gerçek dünyada hiçbir zaman mücevherler kadar değer görmez. Fakat şairin hayal dünyasında maddeye değer biçen sevgili/padişah olduğundan o, taşa tuğrasını bastığında sıradan taşlar dahi altından daha değerli hale gelir:

“Sikke-i nâm-ı şerifüñ ursalar seng üstine

Gâlibâ sîm ü zere kalmazdı ayruk ihtirâ” Mesîhî (Mengi, 1995: 36, K. 4/22)

(Taş üstüne şerefli namını sikke vursalar galiba gümüş ve altının keşfedilmesine gerek kalmazdı.)

Divan şiirinde sevgili hükmeden, her türlü kaygıdan uzak, şen fakat kayıtsız ve acımasızdır. Âşığın yani şairin çektiği acılara karşı hiçbir empati ibaresi göstermez. Bu nedenle divan şiirinde sevgili taş kalplidir:

“Seng-dildür hüblar rahm eylemezler hâlûñe

Fâide kılmaz eger biñ kez virem cânâna ‘arz” Hikmetî (Eğri, 2006: 155, G. 135/7)

(Güzeller taş kalplidir, haline acımazlar. Sevgiliye bin kez halimi anlatsam da faydası yok.)

Şairlere göre bu sevgili o denli acımasızdır ki kalbi taştan hatta çelikten daha serttir:

“Ne feryâd ü figân eyler eser ne âh-ı pey-der-pey

Bu saht-ı dilliği ne seng ü ne pûlâddan gördüm” Nâşid (Zülfe, 1998: 124, G. 66/5)

(Ne ağlayıp sızlama ne de adım adım yükselen ah etkilemez. Bu katı gönüllüğü ne taştan ne de çelikte gördüm.)

Sevgili taş kalpli olduğundan gönlü ile yaptığı bina da taştan olmalıdır:

“Gönlüñile çün-ki yapduñ bu dil-i virânemi

Muhkem olısar bu kez kim sengile urduñ binâ” Adnî (Yücel, 2002: 24, G. 5/2)

(Gönlün ile bu virane gönlümü yaptın. Bu kez taştan inşa ettiğin için sağlam olur.)

Sevgilinin rakibe gösterdiği işve, âşığın kalbini kıracak kara bir taştır. Genellikle sevgilinin olumlu özelliklerinden biri olarak ele alınan işve, rakibe gösterildiğinde olumsuz resmedilmiştir:

“Ağyâra seng-i ‘işveni atmak neden gelür

Bir iyliğün tokınmadı ey seng-dil bana” Mostarlı Hasan Ziyai (Gürgendereli, 45, G. 10/3)

(Ey taş kalpli sevgili bana bir iyiliğin dokunmamışken neden rakibe işve taşı atıyorsun?)

8.2. Rakip ve Taş

Divan şairinin hayal dünyasında yalnız sevgili değil rakip de taş kalplidir:

“Âlemi kucar gibi yakdı çıkan âhum odı

Ol rakîb-i seng-dil durmaz dahı yâre çakar” Seyrî (Gökkaya, 2017: 184, G. 85/2)

(Ahımın ateşi âlemi kucaklar gibi yaktı [ama] o taş kalpli rakip hâlâ durmadan sevgiliye çakar.)

8.3. Âşık/Şair ve Taş

Her ne kadar sevgili ve rakip taş kalpli ise de âşık/şair taş kalpli olmamalıdır:

“Sengîn-dil olup kalma sakın Seyrî hurûş it

Mey-hânedey meym küpleri hep eylediler cûş” Seyrî (Gökkaya, 2017: 225, G. 164/5)

(Seyrî, meyhanede meym küpleri hep coştular taş kalpli olma sakın, sen de coş!)

Divan şiirinde âşık tipi acıdan benzi sararmış, boynu bükük ve gözü her daim yaşlı biridir. Hatta âşık o kadar çok ağlar ki gözyaşları artık kanlı akar. Bu kanlı gözyaşları sevgilinin mahallindeki sıradan taşları kırmızıya boyayarak onları değerli kırmızı taşlara (yakuta, la’la veya mercana) dönüştürür:

“Kesret ile ağlamakdan çün yaşum kan eyledün

Kûyınun sengin yudum yâkût u mercân eyledün” Hatmi (Yücel Turan, 2017: 159, G. 82/1)

(Çok ağladığım için gözyaşım kan oldu. [Bu kanlı gözyaşı ile] mahallenin taşını yıkayarak onları yakut ve mercana dönüştürdüm.)

Kırmızı renkli değerli taşlardan bir diğeri de la’ldir. La’l taşı genellikle sevgilinin dudağı ile anılır. Sevgilinin dudağının isteğiyle şairin kanlı gözyaşları tüm dünyanın taşlarını la’la çevirir:

“Lebüñ şevkiyle şol deñlü akar bu çeşmümün yaşı

Ki la’l-i âbdâr oldı ser-â-ser ‘âlemün taşı” Bursalı Rahmî (Erdoğan, 2012, e-kitap, G. 214/1)

(Dudağının özlemiyle gözümün yaşı öyle bir akıyor ki baştan başa bütün alemin taşı parlak la’l taşına dönüştü.)

Âşıklar/şairler şiirlerinde kendilerini gariban ve çaresiz insanlar olarak tasvir etmişlerdir. Bu nedenle onlar için yaslanacak yastıklar, taşlardır. Ayşe Yıldız, “taş yasadamak” veya “toprak döşenip taş yasadamak” kullanımının bir deyim olabileceği üzerinde durmuştur. Yıldız, çalışmasında divan şiiri metinlerinde bu deyimden daha çok acizlik ifadesi olarak kullanıldığını fakat farklı bağlamlarda çaresizlik anlamı yanında yetimlik, kimsesizlik, hastalık, tekâmül, sarhoşluk ve ölüm gibi farklı anlamlara da gelebileceğini ifade etmiştir (Yıldız, 2018: 244-263). Edirneli

Şevkî bu deymi bir deniz tasvirine uygun düşecek şekilde kullanmıştır:

“Belâ yolında toprak döşenüp taş yasanur şimdi

Benüm teg varsa bir şûrde deryâdur ‘Alî Bâlî” Edirneli Şevkî (Yakar, 2010: 338, G. 18/1).

(Alî Bâlî, dert yolunda benim gibi toprak döşenip taş yasanan şimdi biri varsa o perişan denizdir.)

8.4. Aşk Hikayelerinde Taş

Taşlar bazı aşk hikayelerinin de vazgeçilmez unsurlarındandır. Hüsrev ü Şîrîn veya Ferhad u Şîrîn hikayesi Doğu edebiyatının çok bilinen aşk hikayelerinden biridir. Hüsrev ü Şîrîn hikayesinde Ferhad, bir yan karakter iken Ferhad u Şîrîn hikayelerinde baş kahramanlardan biri haline gelmiştir. Fars ve Türk edebiyatlarında defalarca kaleme alınan bu hikâyede Ferhad bir sanatçısıdır. Bir taş ustası olan Ferhad, aynı zamanda iyi bir ressamdır. Şîrîn’e aşkıdan dağları delen Ferhad imgesi, divan şairleri tarafından sık sık anılmıştır (Erkal, 1997). Şîrîn kelimesini hem bu aşk hikayesinin kadın kahramanın ismi hem de tatlı anlamına uygun gelecek şekilde kullanan Haşmet (XVIII. yy), Ferhad’ın taşları kırmasını hatırlatmaktadır:

“Sana gerçi olur şîrîn-zebânım her gören âşık

Velî Ferhâd Aga gibi bulunmaz taş dögen âşık” Haşmet (Aksoyak&Arslan, 2018: 247, M.1/1)

(Tatlı dillim, seni her gören sana âşık olur ama Ferhat Ağa gibi taş dögen âşık bulunmaz.)

Ferhad aynı zamanda ressamdır. Taşlar, Ferhad’ın sevgilisinin resmini yaptığı bir yüzey olarak da anılmaktadır:

“Dilâ üstâd iseñ Şîrîni âyîneñde seyr eyle

Kazup seng üstine Ferhâd-veş sûret-perest olma” Nev’î (Tulum & Tanyeri, 1977, G. 411/4)

(Ey gönül, usta isen Şîrîn’i aynandan izle! Ferhat gibi taş üstüne [onun resmini] kazıyıp surete tapan olma.)

Bazen Ferhad yerine kuhken (dağ kazan) tanımlaması da şairlerde kullanılır:

“Kûhken geldi bu ‘ışk bünyâdına bir taş kodı

Kaldurup ol taşı yirine bu gönlüm baş kodı” Muhibbî (Yavuz, 2017: 728, G. 3478/1)

(Ferhat/ dağ kazan geldi, bu aşk binasına bir taş koydu. Bu gönlüm o taşı kaldırıp yerine baş koydu.)

Hikâyeye göre Ferhad, taşları tîşe/külüng ile kırar. Şairler, taşlar kırılırken çıkan sesleri feryada benzetmişlerdir:

“Hayâl-i sûret-i Şîrîn ile eknûn tâ-mahşer

Çıkar her sengden bir tîşe-i Ferhâd'dan feryâd” Erbilli Âmâ Yusuf Garibî (Tosun, 2007, 155, G. 36/6)

(Şîrîn’in suretinin hayali ile her taştan bugünden mahşere kadar Ferhat’ın külüngünün feryadı çıkar.)

Leyla ve Mecnûn’un aşk hikayesinde de taşlara yer verilmiştir. Kimi zaman Mecnûn çocuklar tarafından taşlanır, kimi zaman Leyla’nın eşiğinin taşı Mecnûn’a yastık olur. Şairler, Mecnûn için en rahat yastığın Leyla’nın eşik taşı olduğunu vurgulamışlardır:

“N’ola Mecnûn Leylîñün taş işigine ursa baş

‘Âşık-ı didâre çün bâlîn-i râhat sengdür” Celilî (Kazan Nas, 2011: 197, G. 84/5)

(Mecnûn, Leyla’nın taş eşiğine baş vurmuşsa ne olmuş? Sevgilinin yüzüne âşık olanlar için rahat yastık, taştır.)

8.5. Dinî Hikayelerde Taş

Bazı dinî hikâyelerde taşlar, önemli birer figüre dönüşmüşlerdir. Kur’an-ı Kerim’de 105. sure olan Fil Suresi’nde kısaca anlatılan Fil olayı da bunlardan birisidir. Olay, Kuran-ı Kerim’in indirilişinden kısa bir süre önce gerçekleşmiş tarihi bir vakaya dayanır. Dinî, ekonomik ve siyasî sebeplerle Ebrehe, yönettiği Habeş ordusu ve fillerine güvenerek Kâbe’yi yıkmak üzere yola koyulur. Allah, bu devasa hayvanları ve büyük orduyu küçük kuşlar olan ebailler ile helak etmiştir. Bu kuşlar küçük taşları veya pişmiş minik tuğlaları atarak Habeş ordusunu yok etmiştir. Bu surenin birçok tefsiri yapılmıştır (Kaya, 2021). Devasa fillerin, küçük kuşların attığı taşlar ile yok edilmesi divan şairlerini çok etkilemiştir:

“Olmadan Ebreheves seng-zen-i Ka‘be-i dil

Düşmen-i Ka‘be‘ye ur sengi ebabil gibi”

Nâbî (Bilkan 1997: 547, G. 848/ 7)

(Ebrehe gibi gönül Kabe’sinin taş kıranı olmadan Kabe’nin düşmanına ebabil kuşu gibi taş vur.)

Hazreti Meryem, Hıristiyanlıkta olduğu kadar İslâm dünyasında da önemli bir karakterdir. Onun yaşamı bir örnek olarak Kur’an tefsirlerinde anılmıştır. Dünyaya gelmeden yetim, küçük yaşta öksüz kalan Hazreti Meryem yaşadığı dönemde yalnız erkeklerin kabul gördüğü tapınağa adanmış ilk kız çocuğu olarak büyümüştür. Hayatı zorluklar ile geçen Hazreti Meryem, birçok kaynağa göre genç yaşta Allah’ın lütfuna mazhar olmuştur. Bakire olarak çocuk sahibi olan Hazreti Meryem, çocuğunu kavminden uzak bir yerde dünyaya getirdikten sonra Allah’ın emri ile oğlu Hz. İsa’yı kucağına alarak kavminin yanına gitmiştir. Kendisini hayasızlıkla suçlayanlara cevap vermeyip kucağındaki bebeği işaret etmiştir. Hz. İsa bebek iken konuşarak mucize gösterir. O dönemde Yahudi kavminde zina eden kadınların recm edilmesi (taşlanarak öldürülmesi) yaygın iken bu mucize ile bir süre Hazreti Meryem rahatsız edilmemiştir (Ay, 2012). Divan şairleri Hazreti Meryem’in hayat hikayesine şiirlerinde sıklıkla yer vermişlerdir. Hanyalı Kâmî (XVIII. yy), Hazreti Meryem’in taşlanmadığından bahsetmiştir:

“Yâ biz de Meryem anaya taş atmadık niçin

Hemşiresi o muğbeçenüñ bize seng atar”

Hanyalı Kâmî (Akyol, 2020: 64, G. 45/4)

(O meyhaneci çırağının kızkardeşi, biz de Meryem anaya taş atmadığımız halde niçin bize taş atar?)

Hız. Nuh, tufanı ve gemisiyle divan şiirinde sıkça anılan peygamberlerden biridir. Nuh tufanından çok az sayıda olan inananlar hayatta kalabilmiş, kafir ve münafıklar bu tufanda yok olmuştur. Bu nedenle Hz. Âdem’den sonra Hz. Nuh insanoğlunun ikinci babası olarak anılmıştır. Yağmurun dinmesi ile Hz. Nuh sığınacak bir yer aramış rivayetlere göre gemi Cudi dağında durmuştur (Gülenç, 2021). Divan şairleri Hz. Nuh tufanını anarken onun sığınacak bir kaya/taş aramasına da değinmişlerdir:

“Gâh Nuh-asâ senge âmac olup da

Gâhi rahat yerden ihraç olup da”

Aydî Baba (Kotan, 2020: 189, Kıt’a – 3/3)

(Kimi zaman Nuh gibi taş bulmayı amaçlayıp, kimi zaman rahat yeri bırakıp uzaklaşarak...)

Divan şiirinde kötülük sembollerinden biri olan Nemrut, şiirlerde Hazreti İbrahim’le birlikte anılır. Nemrut’un Bâbil ülkesinin kurucusu olduğu düşünülmektedir. Bâbil kulesini yaptıran zalim kral, ilahlık iddiasında bulunmuştur. Hazreti İbrahim, buna karşı çıkarak Nemrut ile mücadele etmiştir. Bunun üzerine İbrahim peygamberi öldürmek isteyen Nemrut, büyük bir ateş yakıtılarak mancınıklı peygamberi bu büyük ateşe attırır. Ölümü ise Allah’ın kendisine musallat ettiği bir sinekle olmuştur (Zavotçu, 2018: 518; Onay, 2009: 245). Beynine giren sineği durdurmak için kafasını pamuklarla sarılı tokmakla dövdüren Nemrut’a gönderme yapan Âkif (XVIII. yy), inanmamakta inat eden zalim Nemrut’un kafasının düşmanlarınca haset taşıyla gece gündüz dövülmesini diler:

“Tal‘atn seyr eyle düşmenler ko döğsün rûz u şeb

Başını seng-i hasedle hem-çü Nemrûd-ı ‘anûd”

Âkif (Admış, 2007: 100, T. 21/4)

(Bırak düşmanlar gece gündüz inatçı Nemrut gibi haset taşıyla dövsün, sen güzelliğini seyret!)

İran kültür ve edebiyatından edebiyatımıza geçen sembollerden birisi de Zerdüş’tür. Kutsal kitabı Zend-Avesta, Avesta veya Zend olarak bilinir. Bu kitaba göre tanrı Ahuramazda’dır ve Zerdüş onun tarafından gönderilen peygamberdir. Genel olarak bu kitap iyilik ile kötülük arasındaki çatışmayı anlatmaktadır (Yıldırım, 2011). Zerdüş’ün öğretileri ile oluşan dine Mecusilik denilmiştir. Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan ben ve hat koyu renginden dolayı sıklıkla Mecusi olarak tarif edilmiştir (Babür, 2020). Arpaeminizade Mustafa Sami (XVIII. yy), Zerdüş’ün hünerlerini sergilemesi ile taştan çıkan kıvılcımların buz taneciklerine dönebileceğini ifade etmiştir:

“Ger ibrâz-ı hüner itse bu dem Zerdüş-i sâhib-Zend

Şerâr-ı seng olur mânend-i erzen muncemid peydâ” Arpaeminizade Mustafa Sami (Kutlar Oğuz, 2017: 66, K. 7/14)

(Eğer Zend kitabının sahibi olan Zerdüş şimdi hünerini gösterse taşın kıvılcımları darı gibi buz ortaya çıkar.)

Divan şiirinin beslendiği başlıca kaynaklardan birisi Hazreti Muhammet’in hayatıdır. Peygambere verilen mucizeler, onun davranışları, peygamberlik alametleri ve hatta görünüşü gibi konular eserlerde konu olur. Kimi zaman bu

konulardan her biri ayrı türler olacak kadar müstakil eserlerde işlenirken kimi zaman da birer mazmun olarak ele alınmıştır. Nübüvvet mührü, peygamber efendimiz dünyaya gelmeden önce müjdelenmiş olan işaretlerinden biridir. Hatem-i mühr-i nübüvvet, en basit tanımı ile Hz. Muhammed'in sırtında, iki kürek kemiği arasında bulunan güvercin yumurtası büyüklüğündeki bir bendir. (Sinanoğlu, 2007). Divan şairleri Hazreti Muhammet'in sırtında bulunan hatem-i mühr-i nübüvveti onu dünyaya bağlayan bir taşa benzetmişlerdir:

“Hâtem-i mühr-i nübüvvet der-miyân bendiñ nigîn

Uçmamağa bağlanan cism-i latifiñdeki seng” Sehî Bey (Yekbaş, 2010:12, K. 1/12)

(Belinde bulunan peygamberlik mührünün yüzük taşı, latif bedeni uçmasın diye bağlanmış taştır.)

Hazreti Muhammet'in (sav) taşlarla ilgili mucizlerinden biri yaslanıp konuştuğu taşın inlemesidir. Divan şairleri şiirlerinde bu mucizeye yer vermişlerdir:

“Beni eyledi ‘aşkıñ yâ Resulallâh seng-i şeydâ

Aniñ-çün bülbül-âsâ oldı benden nâleler peydâ” İzzî (Kara, 2007: 104, K. 12/1)

(Ey Allah'ın resulü, aşkın beni çılgın taş ettiği için benden bülbül gibi inilteler ortaya çıktı.)

9. Efsanelerde Taş

Efsanelerde taşlarla ilgili bir çok ilginç öge bulunmaktadır. Divan şairleri taşlarla ilgili efsaneleri eserlerine taşımışlardır. Bu efsanelerden biri mimar Sinimmar/Sinimmar hakkındadır. Efsaneye göre İran şahlarından Numan bin Münzir emsalsiz bir saraya sahip olmak ister. Mimar Sinimmar bu görevi yerine getirerek Havernak sarayını inşa eder. Bu sarayın anahtarı ise bir taştır. Eğer sarayı yok etmek isterse şahın kayayı yerinden oynatması yeterlidir. Bu sarayı ve anahtarı çok beğenen şah, ertesi gün mimar Sinimmar'ı ödüllendireceğini bildirir. Fakat bütün gece düşünen şah, bu sarayın bir örneğini başka birine yapacağından veya anahtar taşı düşmanlarına bildireceğinden korkarak mimarı uçuruma iter (Pala, 2018: 95-97). Bu nedenle ceza-i Sinimmar sözü ödül beklerken alınan ceza anlamına gelmektedir. Divan şairleri şiirlerini Havernak sarayı gibi eşsiz olarak tasvir ederken şiir saraylarının sütun ve taşlarını belagat olarak vermişlerdir:

“Sütûn-ı seng-i belâgatle kıldı her beytin

Misâl-i kasr-ı Havernak meşîd ü ma'mûr” Meşhûrî (Aydemir& Çeltik, 2017: 20, K. 9/5)

(Belagat taşının sütunu ile her beytini Havernak kasrı gibi mamur kıldı.)

Mimar Sinimmar'ın Havernak köşkü için yaptığı eşsiz bahçeler de olduğuna inanılmaktadır. Bahçelere çiçek, bitki veya ağaçlar içmek için açılan bölümler olan tarhlar yapılır. Fakat tarh sözcüğü düzen anlamına da gelmektedir. Şairler Sinimmar'ın bahçe düzenine göndermeler yapmışlardır:

“Tarhını görseydi mi'mâr-ı Sinimmâr şüphesüz

Sinesine seng-i reşk ile açardı şerhalar” Nakş-i Eyyubî (Açıkgöz, 2016: 146, K. 39/10)

(Tarhını/düzenini mimar Sinimmar görseydi şüphesiz kıskançlık taşı ile sinesini yarardı.)

Türk efsanelerinde taşlarla ilgili sıkça karşılaşılan motiflerden biri taş kesilmedir. Divan şairleri de bu toplumun bir parçası olarak eserlerine toplumun inançlarını taşımışlardır. Bu açıdan baktığımızda divan şairlerinin eserlerinde taş kesilme motifini oldukça yaygın bir şekilde kullandığını görürüz. Fuzuli (XVI. yy), sevgilinin kaşını beli bükülmüş bir keramet ehline benzetir. Mihrap ise ona baş eğmediği için taş kesilmiştir:

“Kâmet-i ham birle bir ehl-i kerâmetdür kaşun

Taş olupdur görgilen baş egmemiş mihrâb ana” Fuzuli (Tarlan, 2014: 54, G. 111/2)

(Kaşın beli bükülmüş bir keramet ehlidir. Gel gör ki mihrap ona baş eğmediğinden taş olmuştur.)

Taş kesilmenin kimi zaman bir beddua sonucu olduğunu Türk efsane ve masallarında görmekteyiz. Bu beddua “Taş ola” şeklindedir. Bu bedduayı divan şairleri de şiirlerinde kullanmıştır:

“Cân mı var kim gamzeñ okından ciğerde fıri yok

Taş ola ol dil kim andan sinede te'siri yok” Hamdullah Hamdî (Özyıldırım, 1999: 128, G.96/1)

(Yan bakışının okundan ciğerde oku olmayan can mı var? Göğüste etkisi olmayan gönül taş olsun!)

10. Geleneklerde Taş

Ağlarken insanların ellerini dizlerine veya sinelerine vurarak, yakalarını yırtarak, yüzlerini çizerek vb. şekilde ağlaması geleneksel ölüm törenlerinde ölünün yakınları veya ağıtçılar/sığıtçılar tarafından yapılmaktadır. Anadolu'da gezgin dervişlerin (abdalların) ağıtçılık yaptıklarını divan şiirinde görmekteyiz. Sâdık (XVI. yy), çarhın abdalının ah vah ederek güneş ve ayı birer taş olarak ele alıp sinisini döverek ağlamasını söylemektedir. Bu beyitten ağıtçıların taşlarla sinelerini dövüklerini de anlamaktayız.

“Alup eline seng-i meh ü mihrî haşr dek

Abdâl-ı çarh sine döküp itsün âh u vâh” Sâdık (Sunal, 2014: 229, K. 7/15)

(Çarhın dervişi eline güneş ve ayı alıp kıyamete kadar sinisini döğerek ah vah etsin.)

Divan şiirinde dikkat çeken bir başka efsane, ejderhalar hakkındadır. Asya mitolojilerinde su ve bereket ile ilişkilendirilen ejderhalar, gücün ve iyiliğin simgesi iken Batı dünyasında ateş ve korku ile birlikte kötülüğü temsil ederler. Ejderha tasvirleri de kültürden kültüre değişmektedir. Türk mitolojisinde ejderhalar kanatlı, kurt kulaklı veya devasa bir yılan gibi karşımıza çıkmaktadır. Mitolojimizde ejderha motifi üzerine incelemelerde bulunan Harun Duman, ejder/ejderha sembolünün yeniden doğuşu ve kâinatı da ifade ettiğini belirtmektedir (Duman, 2019: 486). Fakat ilginç olan iyi veya kötü olarak tasvir edilen ejderhaların hemen hemen her kültürde kayalık yerlerde, dağlarda veya mağaralarda olduğuna dair ortak bir inanç bulunmasıdır. Divan şairlerinin de ejderhalar ile taşlar arasındaki bu ilişki dikkatlerinden kaçmamıştır. Ayntablî Hafız (XVII. yy), sevgilinin zülfünü taş üzerinde yatan bir ejderha gibi hayal etmektedir:

“Hâfız ko seng üzre yata ejder-i zülfü

Feth eyleme künc-i dil-i pinhânıma değme” Ayntablî Hafız (Tuyan, 2007:163, G. 216/5)

(Hâfız, bırak zülfünün ejderhası taş üzerinde yatsın. Gönlümün gizli köşesine dokunup onu açma!)

11. Soyut Kavramlar ve Taş

Divan şairlerin soyut kavramları çeşitli yönleriyle taşla benzetmişlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

11.1. Elem

Üzüntü, acı veya keder olarak tanımlayabileceğimiz elem, divan şairinin sık sık andığı duygulardan biridir. Şair, kendini acı çeken bir aşık olarak tanımlar. Bu nedenle elem onun gönlünü kıran bir taş olarak tahayyül edilir:

“Havfî bir vech ile yok cevri ü sitem-keşândan

Şişe-i dil elem-i seng nedir bilmez hîç” Abbas Vesim (Tuğluk, 2007: 376, G. 29/6)

(Zulüm ve sitem çekenlerin korkusu yüzlerinde yok. Gönül şişesi elem taşının ne olduğunu hiç bilmez.)

Elem, istenmeyen olumsuz bir duygudur. Fakat şairler kimi zaman elemi olumlu bir tasvir içinde ele almışlardır. Elemi taşla benzeten şair yıkılmış olan gönlünü bu taşlarla imar edebilecektir:

“Hısn-ı dilimiz sadme-i gussaıyla yıkıldı

Seng-i elem-i yâr ile âbâd iderüz biz” Asaf (Kaya, 2009: 17, G.358/2)

(Gönül kalemiz gussa darbeleriyle yıkıldı Sevgilinin elem taşları ile onu biz imar ederiz.)

11.2. Haber

Şairler kırıcı oluşuyla üzücü haberleri taşla benzetilmiştir:

“Virân ideli milki dili seng-i havâdis

Gönlüm der ü divârı yıkık hâneye döndü” Bursalı Rahmî (Erdoğan, 2012:263, G. 206/3)

(Ülkeyi haber taşı viran ettiğinden beri gönlüm duvarları yıkılmış bir eve döndü.)

Divan şiirinde haber taşı kimi zaman gerçek bir taş gibi cam eşyaları kırmaktadır:

“O günler geldi ki subh u mesâ seng-i havâdisle

Şikest ola surâhîler sifâl ola kadehler hem” Beyanî (Başpınar, 2008: 461, G.509/5)

(Sabah ve akşam haber taşı ile sürahilerin kırıldığı ve kadehlerin toprak olduğu günler geldi.)

11.3. Tövbe

Tövbe/tevbe, günah veya hatalarından pişman olmak ve bir daha yapmamaya niyet etmektir. Bu açıdan şairler tövbeyi şarap şişesini kıran bir taşla benzetmişlerdir:

“Seng-i tevbeyle kırıp şişe-i sahbâyı bütün

Şimdi tesbîh çeker câma bedel hep rindân” Haşmet (Aksoyak& Arslan, 2018: 81, K. 20/20).

(Rindler, tövbe taşıyla tüm kadeh ve şişeleri kırıp şimdi kadehe bedel olan tespîhi çeker.)

11.4. Pişmanlık

Birçok soyut kavram kırıcılığı ile taşla benzetilmiştir. Bunlardan biri de pişmanlıktır. Sabah rüzgârı pişmanlık taşı ile kadehi ve şarabı kırmaktadır:

“Şu’le-i âteş-i sahbâ ile mey buldı fenâ

Hamîñ işkeste idüb seng-i nedâmetle sabâ” Fehim (Üzgör, 1991: 145, G. 27/1)

(Kadehin ateşinin kıvılcımı ile şarap yok oldu. Sabah rüzgârı pişmanlık taşı ile hepsini kırdı.)

Nedamet yani pişmanlık, bazen taşlanma hadisesi içerisinde ele alınmıştır:

“Sana meyl eyledim saçdı bana seng-i nedâmet il

Niçün bî-mihre dil virdin diyü eyler melâmet il” Nigârî (Bilgin, 2017: 532, G.437/1)

(Sana meylettığım için yabancılar bana pişmanlık taşı saçtı/ beni taşladı. Neden merhametsiz birine gönül verdin diyerek yabancılar beni ayıpladı.)

11.5. Cefa

Acı verişi ile cefa sıklıkla taşla benzetilmiştir:

“Gönlüme cefa taşın yiter ur

Dil sırça durur kayaya döymez” Çakerî (Kuzu, 2010: 144, G.49/4)

(Gönlüm camdandır, kayaya dayanamaz. Gönlüme cefa taşını vurduğun yeter.)

Cefa taşı o denli kırıcıdır ki efsanevi kadehleri ve aynaları kırabilir:

“Nice Câm-ı Cem nice mir’ât-ı İskender dilâ

Dest-i mihnetden cefâ taşıyla bulmuşdur şikes” Bâkî (Küçük, 1994: 83, G. 24/2)

(Ey gönül, nice Cem’in kadehi nice İskender’in aynası mihnet eliyle atılan cefa taşıyla kırılmıştır.)

11.6. Eziyet

Cevr (eziyet, zulüm, ezâ) da can yakıcılığı ile taşla benzetilir:

“Seng-i cevur urma dile zâyî’ idersin ‘ışkumı

Gül suyu zîrâ dökülür çün ola şişe şikest” Seyrî (Gökkaya, 2017: 161, G. 44/3)

(Aşkımı zayi edeceğinen eziyet taşını gönle vurma. Çünkü şişe kırılırsa gül suyu dökülür.)

Gönül şişeye benzetildiğinde onu kıran cevur genellikle taş olarak tasvir edilir:

“Seng-i cevruñle ne dem dökse gönül şişesini

Gözlerümden dökülür katre-i nâ-yâb nedür” Bâkî (Küçük, 1994: 152, G. 172/5)

(Ne zaman eziyet taşıyla gönül şişesini döksen gözlerimden eşsiz damlalar gelir.)

11.7. Ayıplama

Ayıplama (Ta'n), aşıkların kavuşmasını engellemesi açısından taş benzetilmektedir:

“Gönülden gönüle yol var imiş dirler(di) ammâ kim

Arada seng-i ta'n ile o yol çokdan kapanmışdır” Hikmetî (Eğri, 2006: 115, G. 72/3)

(Gönülden gönüle yol varmış derlerdi ama aralarındaki ayıplama taşı yüzünden o yol çoktan kapandı.)

Taş, sert ve yaralayıcıdır. Bu sert taşlarla yaralanan kişinin vücudunda morluklar oluşur. Morluklar koyu yeşil hatta siyah renktedir. Bu nedenle divan şiirinde ayıplama taşları ile âşığın yani şairin yüzü siyaha ve yeşile dönüştüğünde, onu görenler şairi sevda taşı zannederler:

“Sanurlar seng-i sevdâyam görenler peykerüm bes kim

Göğerdüm ta'ne daşından, sefid oldum siyâh oldum” Kavsî (Çakır, 2008: 429, G. 358/5)

(Ayıplama taşından morarıp karardığımdan yüzümü görenler beni sevda taşı [kara taş] sanırlar, pes!)

Divan şiirinde taş benzeten soyut kavramların arasında en dikkat çeken, melamettir. Kınama, ayıplama ve azarlama anlamına gelen melamet, aşk yolunda ilerleyen aşıkların canını yakan ve gönülleri kıran bir taş olarak hayal edilmiştir. Fakat ilginç olan bu kınama aşıklar tarafından arzu edilen bir durumdur. Dini tebliğ etmek için uğraşan Hazreti peygamber nasıl çocuklar tarafından taşlanmış yine de yolundan dönmemiş ise aşıklar da aşk yolunda bu kınama taşlarına göğüs germeleri gerektiğine inanmaktadırlar (Sevimli, 2020). Divan şairlerince örnek âşık olarak sunulan Mecnûn karakteri de mesnevilerde taşlanmaktadır. Bu nedenle melamet kırıcı fakat âşıklığın sembolü bir taş olarak divanlarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kavsî (XVII. yy) peri ve cinlerin şişelerde hapsedilmesi inancına da gönderme yaparak melamet taşını anmaktadır:

“Hayâluñdan peri şişemde var endişem ondandır

Ve-ger-ne ölmeyince dönmenem seng-i melâmetden” Kavsî (Çakır, 2008: 436, G. 383/3)

(Peri [gibi güzel sevgili], hayalinden şişemde endişem var, bu nedenle ölünceye dek melamet taşından dönmem!)

Çocukların attığı taşlar da melamet taşı olarak resmedilmiştir:

“Ferahdan sînemi kûyunda çâk itsem ‘aceb olmaz

Ki her tıflun elinde bana bir seng-i melâmet var” Edincikli Ravzî (Aydemir, 2008, E-kitap, G. 190/3)

Hatta şairler atılan bu melamet taşlarını, değerli taşlardan daha üstün bulmaktadır:

“Lal ü gevherden tekellüf itme tâc-ı ser bana

Kim melâmet taşı başumda yeter efser bana” Celilî (Kazan Nas, 2011: 124, G.12/1)

(Bana la'l ve cevherle süslenmiş taç teklif etme. Melamet taşı bana hükümdarlık tacı olarak yeter.)

Divan şairleri, melamet taşlarını âşığın âşıklık iddiasını kanıtlamak için göğüs gemesi gereken bir imtihan olarak tarif etmişlerdir:

“Çihreni zer olsa döndürme cefâ-yı yârdan

Ol melâmet taşı seng-i imtihânun oldı tut” Celilî (Kazan Nas, 2011: 75, G. 53/6)

(Altın olsa yüzün yine de sevgilinin eziyetlerinden döndürme. O melamet taşlarını imtihan taşı olarak say.)

11.8. Adaletsizlik

Adaletsizlik, şairler tarafından taş benzetilmiştir. Adaletsizlik yaralayıcılığı ile olumsuz bir durum olsa da bu taşların açtığı yaralar güzel karanfiller olarak olumlu resmedilmiştir:

“Seng-i bi-dâduñla serde zahm-ı hûnimün ki var

Gûşe-i destârda rengin karanfüldür bana” Bâkî (Küçük, 1994: 59, G. 12/3)

(Adaletsizlik taşınla başımda açılan kanlı yaralar benim için sarığın kenarındaki renkli karanfildir.)

Âşık bu adaletsizlik taşlarıyla yıkılan gönül evini yeniden yapar:

“Seyl-i gamdan hâne-i dil hayliden vîrân idi

Seng-i bî-dâduñ konup yapıldı mihnet-hânemüz” Cenabî (Kesik, 2008: 101, G. 120/2)

(Gam selinden gönül evimiz çoktandır virandı. Mihnet evimiz adaletsizliğinin taşı konulup yapıldı.)

11.9. Fena

Fena yani yok olacak olmak da ömür kadehini kıran bir taş olarak tahayyül edilmiştir:

“Fenâ sengine câm-ı ‘ömri bildi kim çalar devrân

Elinden komadı ‘ömri geçince câm-ı Cem bir gün” Zâtî (Çavuşoğlu, 1987:720, G. 1190/3)

(Yok oluş taşına ömür kadehini zaman çalar, Cem’in kadehini ömrü bitince bir gün [daha] elinde tutmasına izin vermedi.)

11.10. Bela

Bela ise altın kadehi kıran taş olarak ele alınmıştır:

“İşkeste itse kâse-i zerrîni seng-i belâ

Ne seng kesb-i kadr ü ne zer kesr-i şân ider” Osmanzâde Tâ’ib (Sadavi, 1987: 58, K. 6/24)

(Altın kadehi bela taşı kırsa ne taşın kıymeti atrar ne de altının şanı azalır.)

Divan şairine göre bu dünya geçicidir. Bir imtihan yeridir. Bu nedenle bu dünyadan geçmekte olanların çeşitli belalarla imtihan edilmesine şaşmamalıdır:

“Bâkî ‘aceb mi seng-i belâ irse pâyine

Her kim bu reh-güzâr-ı fenâdan mürûr ide” Bâkî (Küçük, 1994: 260, G. 420/7)

(Bâkî, bu yokluk yolundan geçenin ayağına bela taşı değse şaşılır mı?)

11.11. Gam

Divan şairleri gönlü kırılğan, camdan veya kristalden yapılmış bir kadeh olarak hayal etmişlerdir. Bu durumda gönlü inciten gam da bir taş olarak hayal edilir:

“Dil-i Ahmed gibi gam sengi ile mecrûh olayın

Yâd-ı la ‘lünle kızıl kana yunam gelmez isen” Ahmed Paşa (Tarlan, 1992: 68, G. 170/6)

(Gelmezsen Ahmet’in gönlü gibi gam taşı ile yaralanıp La’l gibi kırmızı dudağını anarak kana bulanayım.)

Sevgilinin gam taşları aşığa dünyayı dar eder:

“Kankı gündür ki senüñ seng-i gamuñ zahmından

Günbed-i çarh-ı felek başumuza teng olmaz” Bâkî (Küçük, 1994: 166, G. 204/2)

(Senin gam taşının darbesinden felek çarkının kümbetinin başımıza dar olmadığı gün ne zamandır?)

11.12. Mihnet

Şairler yaşadıkları mihnetleri çarhın/kaderin attığı taşlar olarak tasvir etmiştir:

“Güriz etdükce seng-i mihnet-i çerh-i sitem-gerden

Nihâl-i vasf-ı zâtın murg-ı tab‘um aşıyan eyler” Sîmkeşzâde Feyzî (Coşkun, 1990: 32, K. 14/25)

(Sitemle dönen çarhın mihnet taşlarından kaçtıkça tabiatımın kuşu, zatının vasfının fidanına yuva yapar.)

Görevde yükselen devlet adamlarına içi kürk kaplı hilat hediye edilmesi eski bir Türk geleneğidir. Şair, sevgilinin attığı mihnet taşlarıyla moraran bedenini bir hilata benzetmektedir:

“Kebûd itseñ n’ola cismüm serâser seng-i mihnetle

Dil-i dîvâneme şâhum o bir sincâbî h’îl‘atdür” Bursalı Rahmî (Erdoğan, 2012: 165, G. 66/3)

(Vücudumu baştan ayağa mihnet taşıyla morartsan ne olur? Ey padişahım divane gönlüm için o bir sincabî hilatdır.)

11.13. Beddua

İnkisar (beddua) ise mazlumların en büyük silahıdır. Divan şairleri inkisarı bir taş olarak ele almışlardır:

“Dokundu pâyı seng-i inkisâra kûy-ı dil-berde

Vesîmâ cünbiş-i âmed-şud-ı agyârı kesdim ben” Abbas Vesim (Tuğluk, 2007: 348, G.216/4)

(Ey Vesim, ben gönül çeken sevgilinin mahallesinde ayağı beddua taşına dokunduğundan eğlenceye gelen rakibin ayağını kestim.)

Kimi zaman inkisar kelimesi yerine beddua kullanılmıştır. Behiştî (XVI. yy), bedduayı rakibin başını ezebilecek bir taş olarak tasvir eder:

“Başın rakîbüñ ezmeye mi seng-i bed-du‘âm

Mahv olmaya mı üff diyecek pür-hevâ habâb” Behiştî (Aydemir, 2000: 200, G. 43/3)

(Benim beddua taşım rakibin başını ezmez mi? Üfleyince hava dolu kabarcık çökmez mi?)

Beddua etmek deyimi yerine ah etmek de kullanılmaktadır. Şairin en güçlü silahı ah edişidir. Şairler beddualarını kimi zaman yanan yıldızlara, meteorlara da benzetmişlerdir:

“Ne taşlar basdı seng-endâz-ı âhum deyr-i gerdûna

Düşen altun kayalardur degül vakt-i seher kevkeb”

Bâkî (Küçük, 1994: 80, G. 17/4)

(Taş fırlatan ahım gökyüzüne ne taşlar attı, sabah vakti düşen yıldızlar değil [fırlattığım bu] altın kayalardır.)

11.14. Sitem

Soyut bir kavram olan sitem, delilere atılan taşlara benzetilmiştir:

“Urduñ sitem sengin dile dîvâne mi sanduñ beni

Silsileñe kayd eyledüñ uslana mı sandun beni”

Asaf (Kaya, 2009: 880, G.1040/1)

(Sitem taşını gönlüme vurdun, beni deli mi sandın? Beni silsilene kaydettin akıllanacağımı mı sandın?)

Sevgilinin sitem taşı âşığı yaralar:

“İncitme şehâ çeşm ü serüm seng-i sitemle

Ger cân ise maksûd-ı ‘ale’l-‘aynı ‘ale’r-râ’s” Hikmetî (Eğri, 2006: 143, G. 118/2)

(Ey padişah olan sevgili! Sitem taşıyla başımı gözümü incitme. Eğer amacın cân almak ise başım gözüm üstüne!)

11.15. Namus

Taşların benzetildiği ilginç kavramlardan biri ise namustur:

“İderdi âyinesin vakf-ı seng-i nâmûsı

Göreydi safvet-i mir’ât-ı tab‘um İskender”

Arpaeminizade Mustafa Sami (Kutlar Oğuz, 2017: 310, G. 27/5)

(İskender tabiatımın aynasının temizliğini görseydi namus taşını aynasından uzaklaştırırdı.)

11.16. Günah

Günah, kişiyi yolundan alıkoyan bir taş olarak hayal edilmiştir:

“Sanma ey dil sedd-i rah ola sana seng-i günah

Rahmeti yanında Hakk ’un kâh gelmez kuh-ı Kaf”

Câmî (Uzun, 2019: 168, G. 117/3)

(Ey gönül, günah taşının yolu kapatacağını sanma. Allah’ın rahmeti karşısında Kaf dağı saman çöpü kadar bile değildir.)

11.17. Azarlama

Gönül camdan bir şişe olarak hayal edilince onu inciten kıran azarlama da bir taş olarak tahayyül edilir:

“Âh kim agyâra hem-dem oldu yâr-ı dün-perest

Seng-i âzâr ile gönlüm şişesin kıldı şikest” Celîlî (Kazan Nas, 2011: 72, G. 48/1)

(Alçaklığı seven sevgili rakibe dost oldu, gönlümün şişesi azar taşı ile kırıldı, ah!)

11.18. Sabır

Binaların temel yapı malzemesi taştır. Divan şairleri gönlü bir bina gibi ele aldıklarında onun taşlarını sabır olarak ifade ederler:

“Seng-i sabr ile dile salmış iken bünyâdı

Seyl-i gam eyledi virân o harâb-âbâdı” Bursalı Rahmî (Erdoğan, 2012: 259, G. 200/1)

(Sabır taşı ile gönlü imar etmişken gam seli ile o harabeyi viran etti.)

11.19. Ayrılık

Gönül, camdan bir kadeh veya şişe olarak divan şiirinde tarif edildiğinde onu kıran taşlardan biri de ayrılıktır:

“Çeşm-i mestim la’l-i nâbın bozdı reng-i bâdeyi

Kırdı seng-i firkatın câm-ı dil dil-dâdeyi” Faik Ömer (Büyükkaya, 2008: 254, G. 100/1)

(Ey sarhoş gözlüm, la’l gibi kırmızı dudakların şarabın rengini bozdu. Ayrılık taşı gönül veren âşığın gönül kadehini kırdı.)

Ayrılık taşının izi alın yazısı olarak tasvir edilir:

“Fırâkuñ taşınıñ zahmın çeker baş

Görür yazusını elbetde her ser” Cenâbî (Kesik, 2008: 72, G. 75/6)

(Ayrılığın taşının izini baş çeker. Elbette her baş yazısını görür.)

11.20. Hasret

Şairlere göre hasret, gönlü kıran bir taştır:

“Seng-i hasretle döküb sineñi eyle virân

Sen de ey nûr-ı basar gamdan olursın âzâd” Hatif (Önal, 2010: 364, G. 4/1)

(Ey gözümün nuru, hasret taşıyla sineni kırıp viran et, sen de [böylece] gamdan kurtulursun.)

11.21. Zaman

Divan şairleri her daim zamandan ve zamaneden şikayetçidirler. Bu nedenle zaman, kırıcılığı ile bir taş olarak resmedilmiştir:

“Bezmine pür-jâle câm-ı lâle-i rengîn ilet

Seng-i devrândan derûnum inkisârın eyle ‘arz” Celîlî (Kazan Nas, 2011: 140, G. 171/4)

(Meclisine çiğ dolu lale renkli kadehi getir. Zamanın taşından içimin kırılışını arz et.)

11.22. Kudret

Kudret yani güç, divan şiirinde âşıkların kuş tabiatlarına atılan bir taş olarak ele alınmıştır:

“Atılmazsa kudûret sengi tab’-ı murg-ı ‘uşşâka

Yem-i vaslın ferâmûşıyla bahr-i firkate dalmaz” Faik Ömer (Büyükkaya, 2008: 203, G. 37/2)

(Âşıkların kuş tabiatına güç taşı atılmazsa [onlar] kavuşma gününü unutup ayrılık denizine dalmazlar.)

11.23. Kader

Kaza/kader kırıcılığı ile bir taş olarak hayal edilir. Öyle ki kazanın taşı geldiğinde kişinin gözü bağlanır, görmez olur.

“Seng-i kazâ gelse basar bağlanır

Baht-ı siyâh üzre kader bağlanır” Hamamizade İhsan (İsen & Canım, 2019:152, G. 49/1)

(Kader taşı geldiğinde göz bağlanır, kara baht üzerine kader bağlanır.)

Divan şairleri kendilerini bahtsız, şanssız birer biçare âşık olarak tasvir ederler. Lazikizade (XVIII. yy), kendisini o kadar bahtsız bulmaktadır ki ümit biraz yüz gösterse baht/kader taşının aynasını kırdığını belirtir. Burada ayna kırmanın birçok toplumda şanssızlık getirdiği inancına da gönderme bulunmaktadır.

“Ruh-ı ümmid niçe göstere yüz

Seng-i baht etdi şikest âyinemiz” Lazikizade Feyzullah Nafiz (Demir, 2017: 118, K. K. 3/61)

(Ümit yüzünü ne zaman gösterse kaderin taşı aynamızı kırar.)

11.24. Hikmet

Hikmet kavramı hırs ve açgözlülüğü ezmesi açısından taşla benzetilmiştir:

“Hurd oldı seng-i hikmet ile sînesinde hep

Dil Ka’besini yapmağa esnâm-ı hırs u az” Sâdık (Sunal, 2014: 231, K. 9/21)

(Gönül Kabesini yapmak için sinesindeki hırs ve açgözlülük putlarının hepsi hikmet taşı ile ezildi.)

SONUÇ

Sıradan taşlar, divan şiirinin dünyasında önemli bir yer tutar. Şairler günlük hayatta sıklıkla karşılaştıkları ve kara taşlar olarak tanımladıkları taşları eserlerine taşımışlardır. Taşların sert oluşu, yerinde sabit kalışı, kırıcı olması, kullanıldıkları alanlar, ateşte yanmaması ama aynı zamanda ateşin ortaya çıkarılmasında rol alması gibi özellikler şairlere ilham vermiştir. Sıradan taşlar birçok özelliğe sahip olmasına karşı cevherlerle karşılaştırıldıklarında değersizdirler. Şairler bu nedenle bu taşlara kara taşlar demektedir. Kara taşlar aynı madenden elde edilmiş olsalar veya renk olarak benzeseler dahi cevherler gibi değerli değillerdir. Bu gerçeklik divan şairinin hayal dünyasında insanların aynı ortamda yetişmesine rağmen farklı değerlerde olabileceği fikrine örnek teşkil etmiştir.

Divan şairi günlük hayatta taşın kullanıldığı alanları gözlemleyerek bunları şiir dünyasına uyarlamıştır. Taşlar, tarih boyunca bir silah olarak kullanılmıştır. Sapan veya mancınıklarla taşlar düşmana fırlatılmıştır. Divan şairleri taşların savaşta kullanımlarından bahsettiği gibi günlük yaşamda delilerin, köpeklerin, yılanların ve kuşların taşlandığını da şiirlerinde işlemişlerdir. Taşlar ok ve ateşli silahlar için birer nişangâh olmuşlardır. Divanlarda rekor kıran okçular için taşlar dikildiğinden bahsedilmiştir. Uzun yıllar büyük taşların kullanıldığı önemli alanlardan biri değirmenler olmuştur. İki büyük taşın arasında ezilen tahıllar şairlere ilham vermiştir. Günümüzde hala kullanımı devam eden bileği taşlarına divan şiirinde de rastlamaktayız. Kesici aletleri keskinleştirmek için kullanılan bileği taşı kimi zaman sevgilinin bakışını keskinleştiren rastığa, kimi zaman kaderin âşiğe uyguladığı kahra benzetilmiştir. Türk kültürünün vazgeçilmez öğelerinden biri olan hamamlar, taştan binalardır. Hamam taşlarına divan şiirinde yer verilmiştir. Terazilerde ağırlıkları belirlemek için kullanılan taşlar, şairlere insanın kıymetini belirleyen gönlü hatırlatmıştır. Kimi zaman şair, yediği ekmeğin içinden çıkan taşı dahi şiire taşıyarak kaderin şaire hiçbir imkanı kolayca vermediğini belirtir. Sevgilinin makyaj malzemelerinden olan sürme de şaire taşları hatırlatır. Çünkü sürme, bir tür taştan elde edilmektedir. Şairler insanın taşlarla yolculuğunu ölümden de gözlemlemişlerdir. İslami usullerle gömülecek olan meftayla musalla taşında vedalaşılır, meftanın mezarı başına mezar taşı dikilir.

Geçmiş kültürlerin taşlarla ilgili inanç ve uygulamalarının izlerini divan şiirinde görmekteyiz. İstanbul’un taş tılsımları bu şehrin semtlerine ad olmuştur. Şairler bu semt isimlerini eserlerine taşımıştır. Halk hekimliğinde sağlık için taşlardan nasıl yararlandığına dair örnekler divanlarda karşımıza çıkmaktadır. Batıl ilimlerden olan simya/kimya ile değersiz taşların değerli taşlara dönüştürülebileceği inancına da divan şiirinde yer verilmiştir.

Şairin hayal dünyasında sevgili ve rakip taş kalplidir, fakat âşık öyle değildir. Taşların efsanelerde yeri mühimdir. Türk efsanelerinde özellikle taş kesilme motifi dikkat çeker. Kahraman kendi duası sonucu taş kesilebilir. Ama genellikle taş kesilme bir beddua sonucu meydana gelir. Divan şairleri bu motife sık sık yer vermişlerdir. Divan şiiri bir çok kültüründen beslendiğinden farklı milletlerin efsanelerine de şiirlerde rastlanmaktadır. İran kaynaklı efsaneler, divanlarda özellikle büyük bir yer tutar. Bu efsanelerden biri Mimar Sinimnar ve ünlü kası hakkındadır. Bu kasın efsanevi anahtar taşı da divan şairlerince eserlerinde işlenmiştir. Efsanevi varlıklardan olan ejderhalar ise kayalık, taşlık alanlarda tasvir edilmişlerdir. Divan şiirinde aşk hikayelerine yer verilirken taşlardan bahsedilmiştir. Özellikle Mecnûn’un taşlanması, Ferhad’ın kayaları delmesi ve taşlar üzerine sevgilisi Şîrîn’in resmini yapması şairlere ilham vermiştir.

Divan şiirinin beslendiği kaynaklardan birisi de dindir. Peygamber hikayeleri taşlarla ilgili bir çok anlatıyı içermektedir. Hazreti Nuh’un tufandan sonra bir kaya araması, Hazreti Meryem’in taşlanmaması, Hazreti Muhammed’in yaslandığı taşın inlemesi gibi taşlarla ilgili bir çok anlatı divanlarda anılmıştır.

Taşlar geleneklerde de kendine yer bulmuştur. Cenaze merasimlerinde ağlayıcılar/sığıtçılar bulunması unutulmuş geleneklerdendir. Bu kişiler bir yandan ağıtlar yakarak ağlarken bir yandan da ellerine aldıkları taşlarla kendilerine vurmaktadır. Bu ilginç geleneğe divan şairleri kayıtsız kalmamıştır.

Şairler, birçok soyut kavramı taşla benzetmişlerdir. Elem, acı haber, pişmanlık, cefa, eziyet, ayıplama, adaletsizlik, fena, bela, gam, mihnet, beddua, sitem, günah, azarlama, ayrılık, hasret, zaman ve kader kişinin canını yakması ve kırıcılığı ile taşla benzetilen olumsuz mefhumlardır. Tövbe, namus, sabır, kudret ve hikmet ise kalıcılığı ve güçlü oluşu ile taşla benzetilen olumlu mefhumlardır.

Basit taşlar değersiz olarak tanımlansalar dahi şiir dünyasının değerli öğelerindendir. Basit taşların divan şiirindeki yerine bakıldığında şairlerin gözlem gücü, hayal dünyası ve kültürel birikimi konusunda mühim ipuçları elde edilebilir. Divan şiirinde kara taşların nasıl ele alındığına bakıldığında geçmişte insanların taşları nasıl kullandıklarından taşlara dair inançlarına kadar farklı konularda bilgiler karşımıza çıkmaktadır. Bu tür çalışmaların artması ile divan şairlerinin günlük hayatı, dönemin kültürel yaşamı ve inançları konusunda daha geniş bilgiler elde edilecektir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar % 100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- ACUN, H. (2014). *Türk Kültüründe Taşlar*. Ankara: AKM Yay.
- AÇIKGÖZ, C. (2016), Nakşî-i Eyyübî Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin, Nesre Çeviri), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- ADMIŞ, A. (2007). *Âkif Dîvânı* (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin), Yüksek lisans tezi. Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Sivas.
- AK, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yay.
- AKKUŞ, M. (1993). *Nef'i Dîvânı*. Ankara: Akçağ.
- AKMAN, E. (2007). Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu'daki Ocaklar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1): 393-400.
- AKSOYAK, İ. H., ARSLAN, M. (2018). *Haşmet Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- AKYOL, İ. (2020). *Hanyalı Kâmi Divanı*. İstanbul: Kriter.
- ALPTEKİN, A. B. (2012). Türk Masal ve Halk Hikâyelerinde İki Taş: Binek Taşı, Şamşırak Taşı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 33: 35-48.
- ALTİNOVA, M. (2019). *Azîzi Dîvânı ve İstanbul Şehrengizi'nin sözlüğü* (Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük). Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya.
- ARSLAN, M. (2002). *Şeref Hanım Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- ARSLAN, M. (2004). *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi.
- ATALAY, B. (1992). *Divânü Lûgat-it-Türk*. C. III, Ankara: TDK Yay.
- AY, M. (2012). İşari Tefsirlerde Hz. Meryem. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 25: 123-138.
- AYAN, H. (1981). *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- AYDEMİR, Y. (2000). *Behiştî Divanı*. Ankara: MEB Yay.
- AYDEMİR, Y. (2008). *Edincikli Ravzî Dîvânı*. E-Kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10603> (Erişim tarihi: 20.10. 2015).
- AYDEMİR, Y., & ÇELTİK, H. (2017). *Selânikli Meşhûrî Dîvânı*. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56155.meshuri-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 21.12.2020).
- BABÜR, Y. (2020). Klasik Türk Şiirinde Gayr-i İslami İnanç Unsurlarının Kullanımı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2): 165-188.
- BAL, E. (2019). *Karamanlı Sabûhî Divanı* (İnceleme, Tenkitli Metin ve Dil İçi Çeviri). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE, İstanbul.
- BAŞPINAR, F. (2008). *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divanı'nı İnceleme-Tenkitli Metin*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- BİLKAN, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı*. Ankara: MEB Yayınları.

- BİLİMGENÇ, İncinin oluşumu <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/dogal-inci-nasil-olusur#:~:text=%C4%B0stiridyey%20kendini%20korumak%20i%C3%A7in%20bu,%C4%B0%C5%9Fte%20bu%20ta%C5%9Fa%20inci%20denir> (Erişim tarihi: 24.01.2023).
- BİLGİN, A. (2017). *Nigârî Dîvânı*. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194361/nigari-divani>. Html (Erişim tarihi 15.09.2019).
- BUÇUKCU, Z. (2018). Klasik Türk Şiirinde Kuhl-i Cevâhir ve Tütüyâ Üzerine Bazı Dikkatler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, TEBDİZ ÖZEL SAYISI.
- BÜYÜKKAYA, H. (2008). Faik Ömer ve Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme. Doktora Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi SBE, İstanbul.
- CARNOY, H., NİCOLAİDES, J. (2020). *İstanbul Folkloru*, (Çev. Suna TİMUR AĞILDERE), Ankara: TDK.
- COŞKUN, A. O. (1990). Simkeş-zâde Feyzî Divânı (İnceleme-Metin-İndeks). Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, DAnkara.
- ÇAĞLAR, N. (2017). Anamur ve Bozyazı Halk Kültüründe Taşla İlgili İnanışlar ve Uygulamalar, *Kültürümüzde Taş* içinde, İstanbul: Dergâh Yay.
- ÇAKIR, M. (2008). Kavsî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara
- ÇANDARLI ŞAHİN, A. (2018). Bozkırın Mührü: Taş Heykeller. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (63): 419-436
- ÇAVUŞOĞLU, M. (1987). *Zâtî Divanı(edisyon kritik ve transkripsiyon) Gazeller kısmı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi B.
- DEMİR, H. (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 07.13.2019)
- DENİZ, T. & KOCAKAYA, E. (2020). Kültürel Miras Kapsamında Safranbolu'da Geleneksel Hamam Kültürü. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2): 3-24.
- DINGİL, F. A. (2012), İslam Öncesi Türk Kültüründe Kutsallık İfade Edilen Maddi Unsurlar. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul
- DUMAN, H. (2019). Türk Mitolojisinde Ejderha, Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, *Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Dil ve Kültür Çalışmaları Öğrenci Sempozyumu*: 482-493.
- EĞRİ, A. (2006). 17. yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- EKMEN, F. (2014). M.Ö. II. Bin Anadolu Terazî Kefeleri Hakkında Gözlemler, *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, 4 (2): 35-44.
- ELİAÇIK, M. (2012). Şifâ'iyeye Adlı Esere Göre Dağ Keçisi ve Yılanda Panzehir Özellikli Taşlar, *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(5): 8-31.
- ERDOĞAN, M. (2012) *Bursalı Rahmî Dîvânı*. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292396/h/bursali-rahmi-divani> (Erişim tarihi: 08.09.2014).
- ERGUN, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C. I, Ankara: AKM Yay.
- ERKAL, A. (1997). Lami'i'nin Ferhad u Şîrîn Mesnevisi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8: 12-22.
- GÖKKAYA, R. (2017). 16. Asır Şairlerinden Seyrî ve Dîvân'ı [İnceleme- Metin- Dizin], Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- GTS, taş için www.sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 21.11.2022)
- GTS, harem için www.sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 02.01.2020)
- GTS, sapan için www.sozluk.gov.tr Erişim Tarihi: 05.01.2023
- GÜLENÇ, A. (2021). Son Dönem Osmanlı Tarih ve Coğrafya Kaynaklarında Cudi Dağı ve Nuh Tufanı, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38: 213-232.
- GÜRGENDERELİ, M. *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 10.01.2023).
- HASEKİ, M. (1971). *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*. İstanbul: Kitabevi.
- İNAN, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK.
- İSEN, M., CANIM, R. (2019). *Hamâmizâde İhsân Dîvânı*. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64194,hamamizade-ihsan-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 21.07.2020).
- KAHRAMAN ÇINAR, A. (2017). Bozkır Kültür Çevresinde Geyikli Taşlar, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 9: 76-82.
- KAPLAN, Y. (2019). Belîğî ve Dîvânçesi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22: 359-448.
- KARA, A. (2007). İzzî Divanı (tenkitli metin-inceleme). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- KARAMAN, N. N. (2002). *Cemâlî Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- KAYA, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- KAYA, H. (2009). 18. Yy. şairi Asaf ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin), Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.

- KAYA, O. (2021). Fil Suresine Klasik ve Modern Yaklaşımlar Bağlamında Allah'ın Yardımı, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*, 9: 166-209.
- KAZAN NAS, Ş. (2011). *Celîlî Divanı* (İnceleme-Metin). Isparta: Fakülte Kitabevi.
- KELİMELELER, helik için <https://kelimeler.gen.tr/helik-nedir-ne-demek-148869> (Erişim tarihi: 24.01.2023).
- KEKLİK, M. (2014). Üsküplü İshak Çelebi Divanı. Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi SBE; Bişkek.
- KESİK, B. (2008). *Cenâbî Divanı*. Ankara: KBY.
- KIRBIYIK, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yay.
- KOTAN, N. (2020). Aydı Baba Divanı (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi SBE, Antep.
- KURT, H. (2012). İslam İnancına Göre Şehitlik, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1): 189-220.
- KURUMEHMET, M. (2006). XVIII. Yy. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefa Edirnevi) Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KUTLAR, F. S. (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-Nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- KUTLAR OĞUZ, F. S. (2017). *Arpaemînzâde Mustafâ Sâmî Dîvânı*. E-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084> (Erişim tarihi: 20.10.2020).
- KURTOĞLU, O. (2004). Lebib Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük). Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- KUZU, F. (2010). 15. Yüzyıl Şairlerinden Çâkerî Divân'ının Tahlili. Yüksek Lisans tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ.
- KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara:TDK.
- MACİT, M. (1997). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ.
- MENGİ, M. (1995). *Mesîhî Divanı*. Ankara: AKMYayını.
- MUSLUOĞLU, F. (2021). Hayretî Divanı (Tenkitli Metin-Diliçi Çeviri). Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- ORKUN, H. N. (1943). *Türk Efsaneleri*. İstanbul: Çınar.
- ONAY, A.T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. İstanbul: H Yayınları.
- ÖGRETEN, A. (2000). Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması, *BELLETTEN*, 64 (241): 863-900.
- ÖĞÜT, S. (1996). Hacerü'lesvet, TDVİA, C. 14: 433-435.
- ÖNAL, S. (2010). Hâtîf, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin). Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- ÖZAY, Y. (2009). Evliya Çelebi Seyahatname'sinde İstanbul'un Tılsımlarının Hikâye Edilişi, *Millî Folklor*, 21(81): 54-63.
- ÖZKAN, Ö., ABDULKADİROĞLU, A. (2008). *Derviş Gubârî Gazavat Nâme i Midilli*. İstanbul: Alp.
- ÖZVERİ, M. (2006). *Okçuluk Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*. İstanbul: Umut Matbaası.
- ÖZYILDIRIM, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- PALA, İ. (2018). *İki Darbe Arasında- İlginç Zamanlarda*. İstanbul: Kapı.
- SADÂVÎ, S (1987). Osman-zâde Tâ'ib Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- SAĞIROĞLU ARSLAN, A. (2017). Taşlar Konuşur: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3):1923-1937.
- SAKAOĞLU, S. (1980). *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- SAKAOĞLU, S., TÜRKAN, K. (2019). Efsanelerden Masallara Uzanan Taş Kesilme Motifinin Azerbaycan ve Anadolu Masallarına Yansımaları, *Türkbilig*, (38): 177-197.
- SERTOĞLU, M. (1952). İstanbul Tılsımları, *Tarih Dünyası*, 36: 1482, 1494.
- SEVİMLİ, E. (2020). Klasik Şiirde Izdırabın Aşırı Boyutu: Seng-i Melâmet, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi ESTAD*, 3(1): 295-348.
- SİNANOĞLU, M. (2007). Nübüvvet Mührü, *TDV İslâm ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul: İSAM
- SİVRİ, M., AKBABA, C. (2018). Dünya Mitlerinde Yılan, *Folklor/Edebiyat*, 24 (96): 53-64.
- SUNAL, A. (2014). Sâdık Dîvânı (İnceleme-Metin) Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa.
- ŞAKAR, M. (2021). "Kim âşık olur da aşkını gizler, iffetli davranır ve bu sebepten ölürse, şehit olarak ölür" hadisinin Sıhhati ile İlgili Görüşler ve Değerlendirmesi, *Marifetname*, 8 (2): 729-755.
- ŞİMŞEK EĞER, H. (2020). Anadolu Sahası Türk Masallarında Taş. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya.

- TANYU, H. (1968) *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- TARLAN, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Divânı*. İstanbul: Bürhaneddin Erenler Matbaası.
- TARLAN, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ.
- TOKAT, F. (2014). Taş ve Cevherlerin Türkçe Tıp Yazmalarında Tedavi Amacıyla Kullanılma Şekilleri, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6(2): 177-187.
- TUĞLUK, İ. H. (2007). Abbas Vesîm Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Divanı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- TULUM, M. TANYERİ, M. A. (1977). *Nev'i Divanı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay.
- TURAN, S. (2018). *Adı Var Sanı Yok Bir Şair Çamçak Mehmed Çelebi ve Divanı*. Isparta: Kitabevi.
- TUYAN, R. D. (2007). Ayıntablı Hâfiz ve Divânı İnceleme-Metin-Dizin. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara.
- TÜRK, E. B. (2022). Anadolu ve Azerbaycan Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi, *Culture and Civilization*, 1 (3): 15-28.
- TÜRKOĞLU, S. (2007). Şeyhülislam Esad Divanı'nın Tahlili. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE, Eskişehir.
- UCA, A. (2010). Kaybolmuş Folklorik Değerlerimizden Biri: Delikli Taş, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10 (21): 163-167.
- UZUN, H. M. (2022). Altay Türklerinde Tabiat Kültürleri. *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi*, 2 (2): 299-314.
- UZUN, K. (2019). Câmî Divanı İnceleme-Metin-İndeks. Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- ÜZGÖR, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM Yay.
- YAKAR, H. İ. (2010). *Edirneli Şevkî Divânı*. Konya: Palet.
- YANIK, G. (2019). Cafer Efendi'nin Risâle-i Mimâriyye Adlı Eserinin Bağlamsal Dizin ve İşlevsel Sözlüğü. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- YARDIMCI, M. (2008). Geleneksel Kültürümüzde Taş, Zile'de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar, *Tarih ve Kültürü ile Zile Sempozyumu*, s. 1-16.
- YAVUZ, O. (2017). *Muhibbî Divânı (Bütün Şiirleri)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- YEKBAŞ, H. (2010). *Sehî Bey Divanı*. İstanbul: Kitabevi.
- YILDIRIM, N. (2011). Zerdüş'tün Kutsal Kitabı Avesta. *Şarkiyat Mecmuası*, 1: 147-170
- YILDIZ, A. (2018). Osmanlı Şiirindeki "Taş Yasdanmak" Deyiminden Hz. Yakup'un Beytel'ine, *Hikmet- Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı: 244-263.
- YILMAZ, A. (2005). Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2(4): 206-214
- YÜCEL, B. (2002). *Adnî Divanı*. Ankara: Akçağ.
- YÜCEL, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*, Ankara: AKM Yay.
- YÜCEL TURAN, H. (2017). Hatmî Divanı: İnceleme metin. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul.
- ZAVOTÇU, G. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İzmit-Kocaeli: Umuttepe.
- ZÜLFE, Ö. (1998). Nâşid Divanı. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.